

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Географічний факультет
Кафедра економічної географії та екологічного менеджменту**

**ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАВЧАННЯ
ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)**

Виконала:

здобувачка IV курсу, 405 групи,
галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
спеціальності 014.07 «Середня освіта
(географія)» ОП «Географія»

Олексюк Діана Андріївна

Керівник:

доктор педагогічних наук,
професор кафедри економічної географії
та екологічного менеджменту

Чубрей Олександра Степанівна

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №17 від 29.05. 2025 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Руденко В.П.*

Чернівці – 2025

Зміст

Вступ.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1. Сутність поняття ефективності навчального процесу та його критерії в контексті шкільної географії.....	6
1.2. Специфіка організації навчання географії у закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану.....	12
1.3. Законодавчо-нормативне підґрунтя функціонування закладів освіти в умовах воєнного стану.....	15
Висновки до 1 розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ.....	23
2.1. Механізми адаптації до випробувань воєнного періоду....	23
2.2. Особливості навчального процесу під час війни: соціологічне дослідження.....	34
2.3. Навчальні втрати закладів загальної середньої освіти в умовах війни.....	41
Висновки до 2 розділу.....	48
РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЯКІСТЬ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ.....	3 50
3.1. Методика визначення навчальних втрат серед учнів у процесі вивчення географії.....	50
3.2. Аналіз впливу воєнного стану на ефективність навчального процесу з географії	53
Висновки до 3 розділу.....	55
РОЗДІЛ 4. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	57
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68

АНОТАЦІЯ

Олексюк Діана. *Вплив воєнного стану на ефективність навчання географії в закладах загальної середньої освіти.*

Випускна кваліфікаційна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014.07 «Середня освіта (географія)». – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2025.

У науковій роботі досліджено вплив умов воєнного стану на організацію та ефективність навчального процесу з географії у закладах загальної середньої освіти. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади географічної освіти в кризовий період, проаналізовано чинники, які впливають на ефективність навчання. Описано механізми адаптації освітньої системи до умов воєнного часу, охарактеризовано соціальні та навчальні втрати учнів, проаналізовано нормативно-правову базу функціонування ЗЗСО. Експериментально оцінено якість географічної освіти під час війни, розроблено практичні рекомендації щодо її вдосконалення. Робота містить узагальнення досвіду педагогів, статистичні дані та пропозиції для покращення викладання географії в умовах кризових ситуацій.

Ключові слова: воєнний стан, ефективність освіти, географічна освіта, навчальні втрати, дистанційне навчання, заклад загальної середньої освіти, педагогічні рекомендації.

ABSTRACT

Oleksiuk Diana. *The impact of martial law on the effectiveness of geography education in general secondary education institutions*

This thesis explores the impact of martial law conditions on the organization and effectiveness of the geography learning process in general secondary education institutions. The theoretical and methodological foundations of geography education during crisis periods are substantiated, and the key factors affecting the effectiveness of teaching are analyzed. The study describes the mechanisms of educational system adaptation to wartime challenges, outlines the social and academic learning losses of students, and examines the legal framework for the functioning of educational institutions. The quality of geography education during the war is assessed through experimental methods, and practical recommendations for its improvement are proposed. The work includes generalizations of pedagogical experience, statistical data, and proposals aimed at enhancing geography teaching under crisis conditions.

Keywords: martial law, education effectiveness, geography education, learning losses, distance learning, general secondary education institution, pedagogical recommendations.

Кваліфікаційна робота ОР «Бакалавр» містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Діана ОЛЕКСЮК

(підпис)

Вступ

Актуальність. Умови воєнного стану в Україні значною мірою вплинули на всі аспекти освітнього процесу, зокрема на викладання географії в закладах загальної середньої освіти. У контексті масового переміщення населення, руйнування інфраструктури, змін у природному середовищі та глобальних викликів, таких як енергетична, продовольча та екологічна безпека, географічна освіта набуває особливого значення. Предмет формує у школярів просторове мислення, критичне сприйняття інформації, здатність аналізувати глобальні й локальні події, що є вкрай важливим в умовах інформаційної війни та суспільної нестабільності. Сучасні виклики вимагають переосмислення підходів до навчання географії, адаптації змісту, методів і форм організації уроків до дистанційного, змішаного чи навіть асинхронного формату. Актуальність теми зумовлена потребою в забезпеченні якості освіти в кризових умовах, формуванні стійких компетентностей у здобувачів освіти та підтримці педагогів у професійному розвитку.

Проблеми якості та ефективності освіти в умовах війни досліджували як українські, так і зарубіжні науковці. Серед українських дослідників варто відзначити Г. Бичка, В. Терещенка, Н. Ничкало, О. Овчарук, М. Стріху, А. Подорожню, О. Топузова та Н. Юхно. Серед зарубіжних фахівців, на чиїх працях базувалося дослідження, — J. Scheerens, R. Bosker, P. Sammons, R. Marzano, D. Levine, A. Bozkurt, C. Papanta та інші. Проте специфіка організації та реалізації географічної освіти в умовах воєнного стану залишається недостатньо опрацьованою як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Це зумовлює

потребу в глибшому аналізі, узагальненні досвіду та виробленні ефективних підходів до викладання географії в кризовий період, що і визначає актуальність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є аналіз впливу воєнного стану на ефективність навчального процесу, зокрема з географії, в закладах загальної середньої освіти та розробка рекомендацій щодо удосконалення навчання в умовах кризових ситуацій.

Відповідно до мети були сформульовані такі завдання:

- розкрити теоретико-методологічні засади ефективності навчального процесу з географії в умовах воєнного стану;
- проаналізувати особливості організації викладання географії у ЗЗСО в умовах війни;
- виявити сучасні механізми адаптації освітнього процесу до умов військових дій;
- охарактеризувати навчальні втрати та соціальні виклики, які постали перед системою освіти;
- оцінити вплив воєнного стану на якість географічної освіти та визначити її сильні й слабкі сторони;
- сформулювати практичні рекомендації щодо покращення викладання географії в умовах кризових ситуацій.

Об’єкт дослідження – навчальний процес з географії в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану.

Предмет дослідження – умови, фактори та ефективність організації навчання географії в ЗЗСО в період воєнного стану.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв’язання поставлених завдань використано комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження: *теоретичні методи:* аналіз психолого-педагогічної, методичної та нормативної літератури, систематизація та узагальнення наукових джерел, порівняльний аналіз освітніх моделей *емпіричні методи:* педагогічне спостереження, тестування учнів, бесіди, аналіз навчальних втрат; *статистичні методи:*

обробка кількісних даних, статистичний аналіз результатів, графічне та табличне подання результатів дослідження.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел, що налічує 32 найменування. Загальний обсяг дослідження становить 79 сторінок. Робота містить таблиці та діаграми, що ілюструють результати дослідження.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Сутність поняття ефективності навчального процесу та його критерії в контексті шкільної географії

Концепція ефективності школи виникла в 1960-х та 1970-х роках у відповідь на зростаючу стурбованість щодо якості освіти та необхідності покращення освітніх результатів учнів [28]. Ранні визначення ефективності школи зосереджувалися на досягненні освітніх результатів, таких як академічна успішність та здатність шкіл задовольняти потреби учнів з різним походженням [17].

Коулман та ін. стверджували, що соціально-економічний статус учнів є вирішальним фактором, що впливає на їхні академічні досягнення в школах, і має більший вплив, ніж характеристики школи. Це узгоджується з висновком Дженкса, який виявив, що школи не мають статистично значущого впливу на успішність учнів. Ці результати проклали шлях для досліджень ефективності шкіл, які виникли на початку 1970-х років як радикальний рух, спрямований на вивчення факторів у школах, що сприяють кращій успішності учнів, незалежно від їхнього соціального походження.

У сфері освіти дослідження ефективних шкіл виникли у відповідь на попередні дослідження, такі як дослідження Коулмана та Дженкса, які вказували на те, що школи мали незначний вплив на успішність учнів. Як впливає з таких назв, як «Школи можуть змінити ситуацію» та «Шкільні питання», метою дослідження ефективних шкіл було оскаржити це уявлення та дослідити

фактори, що сприяють успішній роботі шкіл. Дослідження ефективних шкіл відрізняє їхня зосередженість на вивченні внутрішньої роботи шкіл, включаючи їхню організацію, структуру та зміст, з метою визначення характеристик, пов'язаних з ефективністю. Дослідження ефективності шкіл прагнули вийти за рамки панівного песимізму щодо впливу шкіл та освіти на успішність учнів. Цей рух мав на меті зосередитися на вивченні факторів у школах, які можуть призвести до кращої академічної успішності учнів, незалежно від їхнього соціального походження .

Шееренс та інші підсумували п'ять факторів впливу, виявлених у ранніх дослідженнях ефективності шкіл: «сильне освітнє лідерство, акцент на набутті базових навичок, упорядковане та безпечне середовище, високі очікування щодо успішності учнів, часте оцінювання прогресу учнів» [29].

На думку різних вчених, визначення якості освіти є складним завданням через різноманітність умов, зацікавлених сторін та цілей, пов'язаних з освітою. Загалом, якість освіти можна визначити як досягнення бажаних стандартів та цілей. Однак ці визначення не дають чіткого пояснення конкретних характеристик, які призводять до якісної освіти та шкіл [17] .

Ефективність школи є підмножиною ефективності освіти або якості освіти. За Шеренсом , ефективність освіти стосується того, якою мірою освітня програма чи заклад досягає своїх цілей та завдань, тоді як ефективність школи стосується того, якою мірою школа досягає своїх цілей та завдань. Бурусік та ін. також зазначив, що дослідження ефективності шкіл – це галузь досліджень ефективності освіти, яка спеціально зосереджена на функціонуванні шкіл та їхньому впливі на результати навчання учнів.

Теорії ефективності школи з часом розвивалися, з більшим акцентом на ролі лідерства та шкільної культури у формуванні результатів освіти. Однією з найвпливовіших моделей ефективності школи є «Модель ефективних шкіл», розроблена Едмондсом . Ця модель визначила п'ять ключових характеристик ефективних шкіл: високі очікування, сильне навчальне лідерство, безпечне та впорядковане середовище, зосередження на базових навичках та частий моніторинг прогресу учнів.

Семмонс та Баккум [30] стверджували про важливість різних факторів, пов'язаних з успішністю учнів: «індивідуальні характеристики (вік, вага при народженні, стать), соціально-економічні характеристики сім'ї (зокрема, структура сім'ї, батьківське походження: рівень кваліфікації, здоров'я, соціально-економічний статус, наявність роботи чи безробіття, рівень доходу), характеристики громади та суспільства (контекст району, культурні очікування, соціальні структурні розбіжності, особливо стосовно соціального класу)».

Новіші теорії ефективності шкіл також наголошували на необхідності вирішення системної нерівності та сприяння соціальній справедливості в освіті. Ці теорії визнають роль суспільних факторів, таких як бідність та дискримінація, у формуванні результатів освіти, а також необхідність для шкіл застосовувати більш інклюзивний та справедливий підхід до освіти. Наприклад, Ейнскоу розробив модель «інклюзивного шкільного керівництва», яка підкреслює важливість створення культури інклюзії та різноманітності в школах.

Для повторного аналізу даних IEA щодо успішності учнів у промислово розвинених країнах було використано множинну лінійну регресію. Дослідники виявили, що такі змінні, що стосуються учнівського походження, як освіта батьків, професія батька, кількість книг вдома, використання словника вдома, стать учня та вік учня, пояснюють приблизно 20% загальної дисперсії в успішності з природничих наук, що становить приблизно 50% поясненої дисперсії. Крім того, ОЕСР повідомила, що PISA 2000 також виявила, що різні фактори, що стосуються учнівського походження, такі як професійний статус батьків, культурні надбання вдома, участь батьків, домашні освітні ресурси, участь у культурних заходах та сімейне багатство, пояснюють значну дисперсію в академічних досягненнях 15-річних учнів.

Середня школа як об'єкт дослідження викликає значний інтерес у науковців, про що свідчить велика кількість праць українських і зарубіжних дослідників. Слід зазначити, що вагомий внесок у розвиток проблеми ефективності школи зробили такі американські теоретики освіти, як Г. Еванс, Б. Кінг, К. Льюїс, Ф. Нойманн, К. Пітерсен, П. Сенге, Н. Фуллан, Е. Харгрівз, Д. Хопкінс, К. Чепмен. Серед чинників, які, на їхню думку, впливають на ефективну

роботу школи та академічні досягнення учнів, вони зазначають шкільну культуру, шкільний клімат, лідерство у школі, управління на рівні школи, а також ресурси (адміністративні, людські, інтелектуальні, інформаційні, технологічні, часові, фінансові тощо) і навіть шкільний округ.

Отже, до чинників шкільного рівня, пов'язаних із рухом за ефективність шкіл 1970-х років, належать:

- сильне адміністративне лідерство,
- акцент на засвоєнні базових навичок,
- високі очікування щодо успішності учнів,
- безпечна та організована атмосфера, що сприяє навчанню,
- частий моніторинг прогресу учнів [26; 27].

Хоча існують певні розбіжності між дослідниками, зазначені п'ять так званих «корелятивів» ефективних шкіл (так названі через їхню сильну кореляцію з досягненнями учнів) стали центральними у реформах 1970-х і початку 1980-х років. Ймовірно, буде точніше приписати ці кореляти всьому руху за ефективність шкіл.

У своєму огляді наукової літератури вони значною мірою покладалися на кейс-стаді, що використовували дизайн з фокусом на крайні значення, наприклад, дослідження характеристик шкіл з найвищими 25% показниками на противагу тим, що у нижніх 25%. Їхній аналіз дозволив виділити такі чинники:

- продуктивний клімат і культура,
- орієнтація на основні навчальні навички,
- належний моніторинг,
- професійний розвиток персоналу, орієнтований на практику,
- сильне лідерство,
- активна участь батьків,
- високі очікування й вимоги.

Варто зазначити, що до цього переліку входять також ефективне організаційне оформлення та впровадження навчального процесу. Ці чинники можна класифікувати як такі, що належать до рівня вчителя.

З кількісної точки зору одне з найретельніших узагальнень досліджень щодо чинників шкільного рівня провели Яап Шіренс (Jaap Scheerens) та Роел Боскер (Roel Bosker) [16].

Вони виділили вісім чинників шкільного рівня. Варто підкреслити, що їхній головний внесок полягав у визначенні порядку цих чинників відповідно до їх впливу на досягнення учнів (див. Таблицю 1 — у джерелі).

Таблиця 1

Рейтинг чинників шкільного рівня

Ранг	Чинник (Factor)
1	Час (Time)
2	Моніторинг (Monitoring)
3	Тиск до досягнень (Pressure to Achieve)
4	Участь батьків (Parental Involvement)
5	Шкільний клімат (School Climate)
6	Охоплення змісту (Content Coverage)
7	Шкільне лідерство (School Leadership)
8	Співпраця (Cooperation)

Згідно з дослідженнями Р. Марцано, ці чинники розміщені у порядку їхнього впливу на досягнення учнів, хоча це не означає, що чинники з нижчим рейтингом не є критично важливими для ефективної роботи школи. Ці чинники позитивно впливають на досягнення учнів лише до певного рівня. Такі взаємозв'язки зазвичай називають нелінійними [22].

Крім того, дослідження показують, що «успіхи учнів здебільшого залежать від успішності учня в дошкільному закладі»[15]. Шкільний клімат був визначений як один з найважливіших факторів ефективності школи, а дослідження вказували на значення шкільного клімату для відданості вчителів.

У контексті шкільної географії ефективність навчального процесу слід розуміти як здатність освітнього середовища забезпечити досягнення учнями не лише предметних результатів (знань, умінь, навичок), а й формування ключових

компетентностей — просторового мислення, критичного аналізу, екологічної свідомості та громадянської активності. В умовах воєнного стану це поняття набуває особливої ваги, адже ефективність географічної освіти визначається не лише академічними досягненнями, а й здатністю адаптувати навчальний процес до кризових обставин, зберігати його безперервність і психологічну безпеку.

Таблиця 2

Фактори що визначають ефективність навчання

Фактор	Складові
Підтримуючі ресурси	- Сильна підтримка з боку батьків і громади - Ефективна підтримка з боку системи освіти - Достатнє матеріальне забезпечення - Часті й відповідні вчителі - Розвиткові заходи - Достатня кількість підручників та інших матеріалів - Належне обладнання
Характеристики дітей	- Попередні знання - Інтелект - Соціально-економічний статус
Шкільний клімат	- Високі очікування від учнів - Позитивне ставлення вчителів - Порядок і дисципліна - Організована навчальна програма - Заохочення і нагороди
Умови, що забезпечують	- Ефективне керівництво - Компетентний педагогічний склад - Гнучкість і автономія - Велика кількість часу, проведеного в школі
Навчально-виховний процес	- Велика кількість навчального часу - Різноманіття методик викладання - Часте оцінювання учнів - Зворотний зв'язок
Контекстуальні фактори	- Міжнародні - Культурні - Політичні - Економічні
Результати учнів	- Участь - Академічні досягнення - Соціальні навички - Економічний успіх

Серед ключових критеріїв ефективності — результативність (рівень засвоєння знань), адаптивність методик до змін, доступність навчальних ресурсів, професійна компетентність учителя, мотивація учнів і якість педагогічної взаємодії. Таким чином, ефективність навчального процесу з

географії — це поєднання змістовної наповненості, педагогічної майстерності та організаційної гнучкості в умовах нестабільного середовища.

1.2 Специфіка організації навчання географії у ЗЗСО в умовах воєнного стану

Протягом останніх десятиліть спостерігається інтенсивний розвиток цифрових технологій, значення яких для сфери освіти, зокрема в аспекті організації взаємодії між учасниками освітнього процесу, є надзвичайно вагомим. Глобальні виклики, спричинені пандемією Covid-19, зумовили визначення дистанційного навчання, заснованого на інформаційно-комунікаційних технологіях, як фактично єдиної та найефективнішої альтернативи традиційним формам здобуття освіти [21].

У закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) України в умовах воєнного стану постають нові виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення безпеки учасників освітнього процесу, стабільного доступу до освітніх ресурсів, а також збереження психологічного добробуту учнів і педагогічних працівників. Уведення воєнного стану внаслідок збройної агресії з боку Російської Федерації актуалізувало потребу у впровадженні нових підходів до подання навчального матеріалу та організації освітньої взаємодії. Це зумовлює необхідність опанування та передавання інформації як у синхронному, так і в асинхронному форматах.

Освітній процес у воєнний період виконує важливу стабілізаційну функцію для дітей, сприяючи не лише їхньому когнітивному розвитку, а й збереженню відчуття нормальності в умовах кризової ситуації. Запровадження воєнного стану спричинило низку труднощів в організації освітньої діяльності. Постійна загроза ракетних ударів і вимушене переміщення учнів до безпечніших регіонів змушують учасників освітнього процесу оперативно адаптуватися до нових обставин. У навчальних закладах, розташованих у районах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, домінуючою формою освітнього процесу стало дистанційне навчання, яке часто супроводжується труднощами в

соціалізації та налагодженні міжособистісної взаємодії серед учнів. Незважаючи на складні умови, значна частина педагогів продовжує здійснювати освітню діяльність навіть з територій бойових дій, використовуючи VPN-технології та інші засоби комунікації з метою збереження можливості навчання та захисту власної безпеки [15].

Ефективна організація навчального процесу в умовах воєнного стану значною мірою визначається раціональним поєднанням синхронного та асинхронного форматів, що дозволяє забезпечити безперервність здобуття освіти. Зокрема, у контексті викладання географії — дисципліни, яка формує просторове мислення та сприяє усвідомленню питань сталого розвитку — особливої актуальності набуває підхід, що передбачає не лише трансляцію знань, а й формування глибокого розуміння глобальних і локальних процесів, які впливають на життєдіяльність учнів. Синхронне та асинхронне навчання відкривають нові можливості для гнучкого, адаптивного та індивідуалізованого освітнього процесу. Синхронна форма навчання передбачає одночасну участь учнів і вчителя у режимі реального часу, найчастіше із застосуванням платформ для відеозв'язку, таких як Zoom або Google Meet. Основною перевагою цього формату є можливість оперативного зворотного зв'язку та високий рівень інтерактивності в межах освітньої взаємодії.

Асинхронне навчання, своєю чергою, забезпечує більшу гнучкість: учні можуть самостійно опрацьовувати матеріали та виконувати завдання у зручний для себе час, використовуючи відеозаписи уроків, презентації, текстові завдання або тести. Такий підхід є особливо цінним у ситуаціях, коли через бойові дії стабільне підключення до інтернету є проблематичним [15].

Кожен із форматів навчання має свої сильні й слабкі сторони, тому їхнє комбінування може стати найбільш доцільною стратегією за умов обмежених ресурсів. Викладання географії, як і інших навчальних дисциплін, значною мірою стало залежати від цифрових технологій. Сучасному вчителю необхідно використовувати інтерактивні онлайн-платформи для утримання уваги учнів та ефективного засвоєння матеріалу. Одним з ключових елементів є впровадження

інтерактивних карт, віртуальних турів, навчальних відео та симуляцій, які сприяють глибшому розумінню географічних процесів.

Географія займає особливе місце в освітньому процесі, адже забезпечує учнів знаннями про навколишній світ, включаючи такі актуальні явища, як територіальні конфлікти, міграційні потоки, зміни клімату та природні катаклізми, що нерідко супроводжують воєнні події. Учителі мають змогу інтегрувати в навчальні програми сучасні події, демонструючи, як війна впливає на екологію, демографічну ситуацію та розподіл економічних ресурсів [8].

Відповідно до методичних рекомендацій Міністерства освіти і науки України, педагогічні працівники мають враховувати актуальний соціально-політичний контекст у державі та відповідно адаптувати зміст навчальних програм, зокрема з географії [4]. З огляду на численні психологічні труднощі, які виникають у період воєнного конфлікту, особливу увагу необхідно приділяти емоційному стану здобувачів освіти. Вчителі мають забезпечувати підтримувальне, безпечне та психологічно комфортне освітнє середовище, зокрема в межах викладання географії. Це передбачає індивідуалізацію освітнього процесу, залучення учнів до обговорення актуальних для них питань, а також застосування гнучкого підходу до планування та реалізації навчальних занять.

Нормативні документи МОН і супровідні методичні рекомендації акцентують на необхідності врахування психологічних чинників у педагогічній діяльності, зокрема щодо надання емоційної підтримки учням у процесі навчання [8].

Викладання географії, як і інших шкільних предметів, повинно передбачати готовність до виникнення надзвичайних ситуацій, зокрема повітряних тривог або інших загроз. У зв'язку з цим навчальні заняття можуть бути раптово перервані, що вимагає від педагогів оперативного реагування та здатності швидко відновлювати освітній процес. Учні повинні бути проінформовані про правила поведінки у випадку небезпеки, а також розуміти можливість продовження навчання у тимчасових укриттях або в умовах евакуації.

З огляду на вимушене переміщення значної частини учнів по території України або за її межі, виникає нагальна потреба в адаптації навчальних програм і форм їх реалізації відповідно до нових умов. Учителі географії зобов'язані забезпечити рівний доступ до навчальних матеріалів для всіх учнів незалежно від місця їх перебування. Це, зокрема, передбачає надання навчального контенту в онлайн-форматі та активне застосування засобів асинхронного навчання.

Таким чином, специфіка викладання географії у закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану характеризується гнучкістю методів і форм організації освітньої діяльності, інтеграцією актуального змісту, турботою про емоційне благополуччя учнів і забезпеченням їхньої безпеки. Усі ці підходи спрямовані на підтримку ефективності та доступності навчального процесу в умовах сучасних кризових викликів.

1.3. Законодавчо-нормативне підґрунтя функціонування закладів освіти в умовах воєнного стану

Унаслідок повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року Президент України Володимир Зеленський видав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», яким офіційно було запроваджено правовий режим воєнного стану.

Подальше нормативно-правове регулювання освітньої діяльності в умовах воєнного стану визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 711 «Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні». У зазначеному документі акцентовано на необхідності організації навчального процесу з урахуванням безпекової ситуації в кожному окремому регіоні. Зокрема, обласні та Київська міська військові адміністрації спільно із засновниками закладів освіти уповноважені здійснювати відповідне планування, зокрема визначати тривалість навчального року 2022–2023, яка встановлена з 1 вересня 2022 року до 30 червня 2023 року.

Вказана постанова прийнята на підставі Закону України від 19 червня 2022 року № 2315-IX, яким було внесено зміни до розділу Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про повну загальну середню освіту» з метою

нормативного врегулювання окремих аспектів освітнього процесу в умовах дії воєнного стану.

Проведення занять у закладах позашкільної освіти дозволяється лише за наявності облаштованих укриттів у приміщеннях, де відбувається освітній процес. Із початком збройного конфлікту та впровадженням воєнного стану також зазнала суттєвих змін система трудових відносин. З метою адаптації трудового законодавства до нових умов Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX. Крім того, Державна служба України з питань праці здійснює постійне нормативно-правове та методичне супроводження реалізації цього закону. Додатково було ухвалено Закон України № 2352 (законопроект № 7251) «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин».

Таким чином, комплекс нормативних актів, прийнятих у відповідь на повномасштабну військову агресію Російської Федерації, регламентує організацію освітнього процесу, а також порядок реалізації трудових прав працівників, зокрема у сфері освіти. Центральним положенням законодавства є гарантування збереження трудових прав педагогічних працівників: за ними зберігається місце роботи, навіть у разі перебування на тимчасово окупованих територіях або вимушеного виїзду за межі України. Водночас, здобувачам освіти гарантується право на продовження навчання у тих самих закладах, де вони навчалися станом на 24 лютого 2022 року — дату початку повномасштабного вторгнення.

У період дії правового режиму воєнного стану фахівцям інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) було надано можливість здійснювати додаткову корекційно-розвиткову роботу з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП), зокрема у форматі дистанційного надання послуг. Зміни, що були впроваджені в цей період, спрямовані на спрощення процедур подання документів для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, а також на створення умов для звернення до ІРЦ осіб, які

супроводжують внутрішньо переміщених осіб і потребують додаткової педагогічної та психологічної підтримки.

Станом на початок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації в Україні функціонувало 667 інклюзивно-ресурсних центрів, основне завдання яких полягає у своєчасному виявленні особливих освітніх потреб дітей та наданні рекомендацій батькам і закладам освіти щодо створення сприятливих умов для реалізації права дитини на освіту. У зазначених установах працювало близько 4,5 тис. висококваліфікованих педагогічних працівників, які, незважаючи на складні обставини, продовжують здійснювати свою професійну діяльність та надавати фахову допомогу дітям з ООП.

Із 20 березня 2022 року набув чинності Закон України від 15 березня 2022 року № 2126-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», яким було доповнено Закон України «Про освіту» новою статтею 57. У цій статті визначено державні гарантії для учасників освітнього процесу, зокрема здобувачів освіти, працівників закладів освіти та наукових установ. Основними положеннями статті є:

- забезпечення можливості організації освітнього процесу у дистанційній або іншій безпечній формі;
- гарантія збереження робочого місця, середньої заробітної плати, а також виплати стипендій та інших передбачених законом соціальних виплат;
- за потреби — забезпечення житлом (зокрема у формі гуртожитку чи пансіону) та харчуванням.

Для реалізації зазначених гарантій органи державної влади наділені повноваженнями щодо оперативного прийняття управлінських рішень, спрямованих на забезпечення стабільного функціонування освітньої сфери в умовах воєнного стану.

У контексті міжнародної співпраці Міністерство освіти і науки України виступило ініціатором створення міжнародної коаліції з метою захисту та відновлення системи освіти і науки в Україні. Основним інституційним майданчиком для комунікації з міжнародними партнерами визначено

Секторальну робочу групу «Освіта і наука», до складу якої входять представники міжнародних організацій, дипломатичних місій, неурядових організацій та проєктів. Перелік учасників групи залишається відкритим для залучення нових партнерів до процесу відбудови освітньої галузі України[14].

У контексті повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України залишаються актуальними п'ять ключових пріоритетів державної політики у сфері освіти. Серед них:

1. Забезпечення сталості та безперервності освітнього процесу;
2. Формування безпечного середовища для навчання та викладання;
3. Надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу;
4. Відновлення освітньої інфраструктури у найближчій перспективі;
5. Продовження реформ та якісних трансформацій на всіх рівнях освіти.

У межах визначених напрямів були сформульовані та запропоновані до реалізації п'ять комплексних проєктів, що можуть бути імплементовані протягом одного-двох років:

- упровадження цифрового освітнього паспорта;
- розроблення та реалізація catch-up програм і навчальних інструментів для компенсації освітніх втрат;
- створення навчально-практичних центрів з галузевим спрямуванням;
- запровадження програми профорієнтації «Обери професію своєї мрії»;
- організація системного навчання вчителів і учнів навичкам надання домедичної допомоги.

Метою впровадження зазначених ініціатив є формування умов для стійкого функціонування та подальшого розвитку української освіти як у період воєнного стану, так і в післявоєнний час.

З метою підтримки ефективної реалізації вказаних заходів Міністерство освіти і науки України підготувало низку методичних рекомендацій, розміщених на різних цифрових ресурсах. Значна увага при цьому приділена проблематиці психологічного благополуччя учасників освітнього процесу — дітей, педагогів і батьків. Зокрема, було розроблено інформаційні матеріали й платформ[3]:

- Інформаційна кампанія щодо заспокоєння дітей під час війни;
- Всеукраїнський розклад, що містить психологічні вправи й хвилини;
- Проєкт «ПОРУЧ», у межах якого функціонують групи психологічної підтримки для різних цільових аудиторій — підлітків, батьків, фахівців;
- Ресурси ІМЗО для психологічного супроводу.

У цілому, освітянська спільнота України виявила високу мобілізацію та оперативність у відповідь на законодавчі зміни, зумовлені введенням воєнного стану. Представники всіх рівнів системи освіти — від керівників закладів до вчителів і вихователів — активно долучилися до процесу адаптації форм організації навчання і виховання до нових викликів, що виникли в умовах збройного конфлікту.

У листі Міністерства освіти і науки України від 3 листопада 2023 року особливо акцентується увага на тому, що збереження життя і здоров'я громадян, зокрема дітей, а також забезпечення їхнього доступу до освіти є одним із ключових пріоритетів державної політики в умовах воєнного стану. Згідно зі статтею 57 Закону України «Про освіту», здобувачам освіти та працівникам закладів і установ освіти гарантується можливість організації навчання у безпечній формі — дистанційній або іншій — з урахуванням змін місця проживання чи роботи, спричинених військовими діями.

Додатково, у листі МОН України від 16 серпня 2023 року № 1/12186-23 керівників обласних та Київської міської військових адміністрацій було поінформовано про особливості організації 2023/2024 навчального року в умовах воєнного стану. У цьому документі наголошено на доцільності визначення форми навчання (очної, дистанційної або змішаної) з урахуванням (1) рішень військових адміністрацій; (2) наявності та придатності захисних споруд у закладах освіти; (3) можливостей забезпечення безпечного освітнього середовища.

Правове регулювання дистанційного навчання здійснюється на підставі Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затвердженого наказом МОН України від 8 вересня 2020 року № 1115 та зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 28 вересня 2020 року за №

941/35224. Відповідно до цього нормативного акта, встановлено порядок організації, змісту та методичних підходів до дистанційного освітнього процесу.

У закладах освіти, що функціонують у прифронтових регіонах, де регулярно оголошуються повітряні тривоги, рекомендовано запроваджувати асинхронний режим проведення занять. Такий формат дозволяє забезпечити безперервність освітнього процесу та мінімізувати ризики для учасників освітнього середовища.

У державному бюджеті на 2024 рік передбачено цільові видатки на облаштування укриттів у закладах освіти, друк підручників, закупівлю шкільного транспорту, модернізацію харчоблоків, а також підтримку дітей з особливими освітніми потребами. На початку листопада 2023 року урядом України було ухвалено рішення щодо перерозподілу понад (1,8 млн грн) на потреби Національного центру «Мала академія наук України» та освітньо-інтерактивного простору «Музей науки» в місті Києві. Водночас станом на 1 листопада 2023 року (1360) місцевих бюджетів мали залишок невикористаної освітньої субвенції у розмірі (3,2 млрд грн). Міністерство фінансів України звернуло увагу на недопустимість подібного накопичення бюджетних коштів в умовах, коли значна частина соціальних видатків фінансується за рахунок міжнародної допомоги.

У 2023–2024 роках міжнародні партнери продовжили активну підтримку української системи освіти. Зокрема, у межах проєкту «Незламна освіта», спрямованого на забезпечення безперервного та якісного освітнього процесу під час війни, 12 березня 2024 року в Міністерстві освіти і науки України відбулася робоча зустріч заступника міністра з питань цифрової трансформації Дмитра Завгороднього з представниками донорських і благодійних організацій. За підсумками зустрічі було підписано чотиристоронній меморандум і визначено основні напрями подальшої підтримки вчителів та здобувачів освіти. У межах зазначеного проєкту вже доставлено (135,2 тис.) комп'ютерів, які у березні 2024 року передано до закладів освіти. Поставки техніки тривають. Основними донорами виступили: Reusing IT (Велика Британія), MEGATRADE (Україна) та компанія NIBULON (Україна)[14].

Отже, в умовах воєнного стану система освіти України демонструє гнучкість і стійкість, забезпечуючи безперервність навчального процесу, впроваджуючи безпечні формати навчання та залучаючи міжнародну підтримку. Законодавчі ініціативи, фінансова підтримка з державного бюджету та міжнародних джерел, а також адаптація організаційних підходів дозволяють зберігати доступність та якість освіти для всіх учасників освітнього процесу.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження ефективності навчального процесу з географії в умовах воєнного стану. На основі аналізу наукової літератури окреслено сутність поняття ефективності освіти як здатності шкільної системи досягати поставлених цілей незалежно від соціального походження учнів. Встановлено, що ефективність географічної освіти в умовах війни визначається не лише академічними результатами, а й адаптивністю змісту, організаційною гнучкістю, психологічною підтримкою та здатністю забезпечити безперервність навчання. Уточнено перелік чинників, які позитивно впливають на ефективність навчального процесу: шкільне лідерство, клімат, залучення батьків, моніторинг результатів, організація навчального часу. Проаналізовано специфіку викладання географії у ЗЗСО під час війни: зростання ролі дистанційного та змішаного навчання, необхідність використання цифрових технологій, актуалізація змісту, орієнтованого на сучасні глобальні виклики. Увагу приділено емоційному добробуту учнів, що став пріоритетом в освітньому процесі. З'ясовано, що нормативно-правове забезпечення освітньої діяльності в умовах воєнного стану створює передумови для збереження доступності та безпеки освіти. Таким чином, розділ сформував міцне теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження впливу війни на ефективність географічної освіти та пошуку шляхів її удосконалення.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

2.1. Механізми адаптації до випробувань воєнного періоду

Цифрова трансформація освітньої сфери виявилася дієвим інструментом адаптації до нових викликів, спричинених військовими діями. У складних умовах воєнного стану інформаційно-комунікаційні технології забезпечують суттєву підтримку учасникам освітнього процесу, сприяючи збереженню доступу до навчання. Разом із тим повномасштабне вторгнення Російської Федерації призвело до серйозних деструктивних наслідків для цифрової інфраструктури освіти: з огляду на загрози безпеці повернення до традиційної очної форми навчання стало неможливим, а рівень технічного забезпечення освітнього процесу залишався недостатнім як для здобувачів освіти, так і для педагогічних працівників.

Додаткові ускладнення спричинили нерівномірний розвиток інтернет-інфраструктури в регіонах, обмежена доступність цифрових освітніх сервісів, а також низька якість функціонування наявних електронних платформ. У таких критичних умовах спостерігався дефіцит оперативної, достовірної та якісної інформації в освітньому середовищі. У відповідь на ці виклики Міністерство освіти і науки України (МОН) реалізує заходи, спрямовані на забезпечення безперервності освітнього процесу, розширення доступу до навчальних ресурсів та створення умов для функціонування дистанційної освіти з використанням цифрових технологій.

До процесу цифрової трансформації активно залучаються міжнародні донори, українські громадські організації та представники приватного сектору. Комплекс заходів МОН охоплює протидію кіберзагрозам, розвиток цифрової компетентності учасників освітнього процесу, модернізацію інформаційних систем та цифрових платформ дистанційного навчання, зокрема платформи «Всеукраїнська школа онлайн». Завдяки широкомасштабному впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій забезпечується сталість освітнього процесу навіть в умовах збройного конфлікту.

Використання напрацювань, отриманих у період пандемії COVID-19, зокрема досвіду запуску платформи «Всеукраїнська школа онлайн», дозволило уникнути необхідності створення цифрових рішень з нуля. Натомість було забезпечено продовження роботи над удосконаленням та розширенням навчального цифрового контенту. За підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) здійснюється модернізація платформи «Всеукраїнська школа онлайн», що включає оновлення курсів для учнів 5–11-х класів відповідно до актуальних освітніх програм. Крім того, платформа доповнюється новими функціональними можливостями для вчителів, зокрема з розроблення власних освітніх курсів [9].

Міністерство освіти і науки України (МОН) у співпраці з Міністерством цифрової трансформації активізувало взаємодію з проектом EU4DigitalUA, результатом чого стало підписання Меморандуму про оновлення змістового наповнення шкільного курсу з інформатики. У межах розширення доступу до цифрових освітніх ресурсів угорське видавництво Mozaik надало українським педагогам і здобувачам освіти безоплатний доступ до платформи mozaBook, яка пропонує інтерактивні мультимедійні засоби для навчання.

Важливим напрямом діяльності стало проведення навчальних тренінгів для вчителів, організованих МОН у партнерстві з міжнародними донорами. Ці заходи спрямовані на розвиток цифрових компетентностей педагогічних працівників, що забезпечує їхню здатність ефективно застосовувати новітні цифрові інструменти в освітньому процесі як основні, так і допоміжні ресурси, а також здійснювати моніторинг навчальних досягнень учнів.

У межах підтримки здобувачів вищої освіти досягнуто домовленостей з провідними міжнародними платформами масових відкритих онлайн-курсів Coursera, Udey та edX щодо надання українським учням безоплатного доступу до широкого спектра навчальних програм. Водночас Міжнародний фонд "Відродження" долучився до ініціатив з цифровізації закладів вищої освіти, підтримуючи розвиток освітніх онлайн-сервісів, створення команд цифрової підтримки та популяризацію дистанційного навчання у сфері вищої освіти.

У співпраці зі швейцарсько-українським проектом DECIDE запроваджено освітній чат-бот EducationUABot, призначений для надання інформаційної підтримки внутрішньо переміщеним учителям і здобувачам освіти. Крім того, було створено вебпортал «Освіта в умовах воєнного стану», що містить актуальні дані щодо функціонування української освітньої системи та корисну інформацію для освітніх установ у країнах, які приймають значну кількість українських дітей.

За підтримки ЮНІСЕФ функціонує цифрова платформа «Навчання під час війни», що забезпечує доступ до відповідей на поширені запитання щодо освітнього процесу в Україні та за її межами в умовах воєнного стану. Також у партнерстві з міжнародними експертами ЮНІСЕФ та українською командою Google було розроблено Всеукраїнський онлайн-розклад для учнів 1–11-х класів, що сприяє упорядкуванню навчального процесу в дистанційному форматі.

У межах міжвідомчої співпраці МОН, Міністерства культури та інформаційної політики, телеканалів ПЛЮСПЛЮС, «Піксель», регіональних філій Суспільного мовника, а також онлайн-платформ MEGOGO, Київстар ТБ, 1+1 video, sweet.tv і volia.tv, реалізовано ініціативу «Навчання без меж» — телетрансляцію відеоуроків для учнів 5–11-х класів, що забезпечує додаткову підтримку освітнього процесу в умовах обмеженого доступу до цифрових ресурсів.

З початку повномасштабного вторгнення функціонує спеціалізований сайт «Освіта під загрозою», який містить інтерактивну карту України із зазначенням кількості пошкоджених і зруйнованих закладів освіти, при цьому інформація оновлюється щотижня [9].

У період воєнного стану особливої значущості набувають питання кіберзахисту. Ще до початку повномасштабної агресії Рада національної безпеки і оборони України затвердила Стратегію кібербезпеки, яка нині активно реалізується, адже кіберпростір став одним із напрямів оборони держави. Серед головних пріоритетів кібербезпеки України — створення безпечного кіберпростору як умови збереження державного суверенітету, забезпечення прав

і свобод громадян у цифровому середовищі, а також європейська та євроатлантична інтеграція в галузі кібербезпеки.

В Україні ведуться наукові дослідження у сфері кібербезпеки, розробляються навчальні програми, проводяться спеціалізовані курси й тренінги для різних категорій населення. Актуальним стало й формування Загальнонаціональної програми кіберграмотності, яка має на меті підвищення цифрових компетентностей громадян шляхом інтеграції знань про цифрові навички, кіберзагрози та способи їх подолання у зміст навчальних програм загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти.

Міністерство освіти і науки України активно працює над удосконаленням цифрових навичок учасників освітнього процесу, зокрема шляхом оновлення модельних навчальних програм з інформатики для закладів загальної середньої освіти. Своєю чергою, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України офіційно затвердило професійні стандарти за спеціальностями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти» та «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», у яких цифрова компетентність визнана обов'язковою.

Цифрова грамотність стала ключовим елементом професійної підготовки сучасного педагога. У зв'язку з цим була затверджена Типова програма підвищення кваліфікації педагогічних працівників у напрямі розвитку цифрової компетентності. Ця програма надає змогу всім уповноваженим суб'єктам освітньої діяльності надавати послуги з професійного розвитку вчителів без необхідності додаткового затвердження результатів педагогічними радами закладів освіти. Метою програми є не лише підвищення рівня цифрової компетентності її слухачів, а й підготовка до ефективної роботи в умовах цифрової трансформації та з урахуванням європейського вектора розвитку.

Серед ключових напрямів цифрової трансформації освіти можна виокремити такі: цифровізація суспільства та освітнього процесу; використання цифрових технологій для професійного зростання, ефективної комунікації та

співпраці; застосування електронних освітніх ресурсів; активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчання; забезпечення інформаційної й кібербезпеки в умовах інформаційного суспільства та цифрового освітнього середовища; впровадження цифрових сервісів, що використовуються для організації навчального процесу, оцінювання результатів здобувачів освіти та розвитку їх цифрових навичок.

Міністерство цифрової трансформації України спільно з Міністерством освіти і науки України створило та розмістило на платформі «Дія. Цифрова освіта» національний тест на цифрову грамотність для педагогів — «Цифрограм для вчителів». Цей інструмент покликаний сприяти оцінюванню й удосконаленню цифрової компетентності освітян. Тест охоплює 21 цифрову професійну навичку, які згруповані за п'ятьма ключовими напрямками:

- роль учителя у цифровому суспільстві;
- професійне зростання в цифровому середовищі;
- використання та аналітика цифрових освітніх ресурсів;
- організація навчання й оцінювання результатів учнів;
- розвиток цифрової компетентності здобувачів освіти.

Цей тестовий інструмент дозволяє виявити рівень володіння цифровими навичками та побудувати індивідуальну траєкторію професійного розвитку.

Компанія Google спільно з організаціями The Net Safety Collaborative та Internet Keep Safe Coalition підготувала навчальний посібник, присвячений безпеці дітей в онлайн-середовищі. Документ охоплює п'ять основоположних тем цифрової безпеки та громадянства:

- *«Ділися з обачністю»* — формування цифрового сліду та відповідальне онлайн-спілкування;
- *«Не дай себе обманути»* — розпізнавання фішингу, шахрайства й надійних джерел інформації;
- *«Бережи свої таємниці»* — основи безпеки в Інтернеті та захист особистих даних;

- *«Круто бути доброзичливим!»* — протидія булінгу та іншим проявам агресії в цифровому середовищі;
- *«Сумніваєшся? Спитай!»* — поведінка у ситуаціях сумнівного чи потенційно небезпечного контенту.

Останнім часом на тимчасово окупованих територіях України посилився тиск на сферу освіти. Загарбники, встановивши контроль над частиною українських земель, прагнуть запровадити освітній процес за зразком російських навчальних програм. У зв'язку з цим особливої ваги набуває питання недопущення доступу до національних та локальних освітніх реєстрів, баз даних, а також приватних інформаційних освітніх систем, що продовжують функціонувати. Йдеться насамперед про захист персональних даних здобувачів освіти, їхніх батьків, педагогів, а також інформації щодо соціального статусу учасників освітнього процесу [9].

Для педагогів платформа пропонує «Кабінет вчителя», за допомогою якого можна створювати віртуальні класи, відстежувати навчальний поступ учнів і надавати зворотний зв'язок. Всі освітні матеріали відповідають чинним державним освітнім стандартам, а рекомендації для проведення змішаного й дистанційного навчання постійно оновлюються.

Для здобувачів освіти розроблено мобільний застосунок ВШО, що забезпечує доступ до всіх курсів і матеріалів платформи, можливість долучатись до обговорень і взаємодіяти з однокласниками. Функціонал застосунку постійно оновлюється та доповнюється. Реалізація цієї платформи стала можливою завдяки зусиллям Міністерства освіти і науки України, Міністерства цифрової трансформації України, ДУ «Український інститут розвитку освіти», ГО «Освіторія», ЮНІСЕФ Україна, БФ «Відродження» та швейцарсько-українського проєкту DECIDE. Крім того, мобільні оператори Київстар, Vodafone та Lifecell забезпечують безлімітний нетарифікований доступ до сайту платформи та її мобільного застосунку для всіх своїх абонентів [4].

Одним із пріоритетних напрямів сьогодні є розширення кількості уроків для учнів 5–11 класів, що дозволить повноцінно охопити всю навчальну програму. Поряд із цим ведеться робота над створенням навчального контенту

для початкової школи, а також поповненням платформи додатковими матеріалами — такими як курси з іноземних мов, основ фінансової грамотності та підприємництва. Варто зазначити, що хоча онлайн-матеріали є важливою складовою дистанційного й змішаного навчання, вони становлять лише одну з частин комплексного підходу до ефективної організації освітнього процесу. Застосування дистанційного навчання потребує додаткових інструментів, зокрема електронних журналів. Так, у межах програмно-апаратного комплексу «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту» функціонує модуль електронного класного журналу, який надається закладам освіти як безоплатний державний сервіс. Завдяки цьому модулю забезпечується фіксація навчальних годин, тем занять, відвідуваності здобувачів освіти та результатів їхнього навчання. Це дає можливість учителям, учням і батькам отримувати доступ до важливої інформації незалежно від місця перебування [9].

Водночас наявність державного електронного журналу не обмежує заклади освіти у виборі інших платформ із подібним функціоналом. Наразі активно створюється база для повного переходу на електронне діловодство: розробляються відповідні модулі й системи, готується нормативно-правове підґрунтя. Унаслідок повномасштабної агресії РФ перед освітньою системою України постало завдання забезпечення безперервного навчання, зокрема для дітей з окупованих територій, із зон бойових дій чи тих, що перебувають в евакуації. З цією метою було запроваджено Всеукраїнський онлайн-розклад, наповнення якого здійснювали фахівці МОН, ДУ «Український інститут розвитку освіти» та ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». До його змісту входять рекомендовані теми навчальних курсів, посилання на електронні ресурси — онлайн-уроки для учнів 5–11 класів, цифрові підручники, телеуроки, прямі ефіри з викладачами [13].

Ще одним прикладом ефективного інструменту є освітня платформа Learning Passport — результат співпраці ЮНІСЕФ і Microsoft, яка вже працює в понад 20 країнах. В Україні платформа наповнюється освітніми матеріалами та ресурсами психологічної підтримки, що включають онлайн-курси, відео, інтерактивні завдання й поради для дітей, батьків і педагогів. Також, щоб

забезпечити навчання для школярів 1–11 класів з усіх регіонів, ініціативу підтримали потужні освітні ресурси Prosvita та Smart Osvita. Вони об'єднали відданих своїй справі вчителів, які проводять змістовні вебінари й заняття, зокрема у вихідні. На платформі Prosvita було створено розклад уроків відповідно до Всеукраїнського онлайн-розкладу, розроблено тематичне планування згідно з чинними навчальними програмами, надано методичні рекомендації щодо побудови уроків у дистанційній формі — з елементами мотивації, методами зосередження уваги й соціально-емоційної підтримки. Було проведено уроки з біології (6–11 класи), хімії (7–9 класи) та природознавства (5 клас).

Крім того, реалізовано низку всеукраїнських інтерактивних онлайн-уроків з питань мінної безпеки. У їх межах учням розповідали, як розпізнавати вибухонебезпечні предмети, уникати небезпеки, орієнтуватися на попереджувальні знаки, а також як діяти під час пересування у воєнних умовах. Зокрема, урок для початкової школи вже переглянули 20 000 дітей на YouTube і 21 000 користувачів на Facebook, а для середньої й старшої школи — 10 000 і 15 000 школярів відповідно. Такі ініціативи формують обачність, адаптують дітей до реалій воєнного часу.

У рамках співпраці МОН із компанією Google відбулася серія онлайн-тренінгів щодо застосування YouTube у навчальному процесі. Для педагогів було організовано дистанційне навчання в межах програми «Цифрові інструменти Google для освіти», що складається з 12 однакових циклів безкоштовних курсів і тренінгів. Програма охоплює п'ять модулів, кожен з яких включає відеолекцію, практичні завдання й фінальний тест [4].

Усі завдання виконуються у захищеному середовищі Google Класів, де до кожної теми додається відеозапис лекції й проводяться додаткові консультації. Під час таких консультацій учасники можуть звертатися із запитаннями до тренера, демонструючи свій екран для розв'язання проблем. Ті освітні установи, у яких понад 50 % працівників успішно завершують навчання, отримують статус «Заклад освіти – учасник програми Google for Education». Також було досягнуто угод з провідними світовими платформами Coursera, Udemy та edX щодо

відкриття безкоштовного доступу українським учням до навчальних курсів. Зокрема, в межах підтримки освіти в Україні Coursera та Udemu відкрили понад 12 тисяч онлайн-курсів для учнів фахової передвищої та вищої освіти з можливістю отримання сертифікатів про їх проходження [9].

Для забезпечення рівного доступу громадян України до освіти та працевлаштування, за підтримки проєкту Академії електронного урядування було запущено е-документи про освіту в мобільному додатку «Дія». Було затверджено Порядок формування та використання е-документів про освіту, а також визначено технічні вимоги до цієї державної електронної послуги. Завдяки впровадженню цієї ініціативи користувачі зможуть переглядати інформацію про власні документи про освіту і науковий ступінь. Одним із ключових напрямів цифрової трансформації освітньої галузі стало подальше вдосконалення функціонування Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО). На сьогодні в ЄДЕБО внесено інформацію про всі заклади та наукові установи, що мають державну ліцензію на надання освітніх послуг різних рівнів, а також про обласні, районні й місцеві органи управління у сфері освіти [12].

З метою реалізації програми інформатизації, забезпечення безперервності освітнього процесу та створення безпечного освітнього середовища для учнів і педагогів, Міністерство освіти і науки України разом із Міністерством цифрової трансформації України здійснили передачу десятків комплектів обладнання Starlink, до складу яких входять термінали та супутникові антени, що забезпечують надійний і швидкісний супутниковий інтернет [1].

У контексті усвідомлення того, що цифровізація освітнього середовища стала ефективним інструментом адаптації до викликів воєнного часу, особливу увагу варто приділити ключовим завданням її розвитку у післявоєнний період. Насамперед це стосується подальшого вдосконалення дистанційного навчання та цифрового документообігу в закладах освіти, зокрема шляхом оновлення платформи «Всеукраїнська школа онлайн» і впровадження державного е-класного журналу. Також необхідним є забезпечення учасників освітнього процесу сучасними програмно-апаратними засобами для викладання й навчання.

Особливого значення набуває розширення інтернет-інфраструктури для закладів освіти, місць тимчасового перебування учнів та викладачів. Прискорення впровадження цифрового освітнього паспорта як ключового елементу цифрової освітньої інфраструктури дозволить збирати, аналізувати та зберігати статистичні дані щодо здобувачів освіти та освітніх закладів, забезпечувати функціонування електронних кабінетів і прозорість управління через розвиток ПАК «АІКОМ» і ЄДЕБО та їхню інтеграцію з іншими державними інформаційними системами.

У період війни дистанційне навчання стало визначальним інструментом забезпечення безперервності освітнього процесу. Для учнів, які навчаються в українських ЗВО, перебуваючи за кордоном, важливо використовувати підходи, що враховують їхні мовні та культурні особливості. Одним із найпростіших методів є розсилка навчальних матеріалів у форматі електронних листів або статей. Такий підхід дає змогу ефективно передавати теоретичні знання, огляди та концепції, а його перевага полягає в доступності й відсутності потреби в спеціальних технічних навичках. Проте недоліком є обмеженість зворотного зв'язку, що ускладнює моніторинг засвоєння знань. З метою підвищення ефективності рекомендується поєднувати такий спосіб із тестовими завданнями або кейсами, що сприятимуть активному навчанню [10].

Серед ефективних інструментів також виділяють вебінари, які передбачають синхронне навчання та дозволяють відтворити формат аудиторної взаємодії. Проведення лекцій і семінарів у режимі реального часу за допомогою платформ Zoom, Microsoft Teams або Moodle створює умови для прямої комунікації між учнями та викладачами. Це має особливе значення для учнів, які навчаються дистанційно за кордоном, оскільки сприяє подоланню мовного бар'єру та налагодженню соціальної взаємодії. Застосування презентацій, інтерактивних дошок і групових завдань сприяє більшому залученню до навчання. Крім того, запис вебінарів дозволяє тим, хто не зміг долучитися до заняття, ознайомитися з матеріалом пізніше [11].

Водночас існують певні обмеження цього методу, зокрема залежність від якісного інтернет-зв'язку та часових зон, що може ускладнювати навчання учням

із різних країн. У цьому контексті актуальності набувають асинхронні форми навчання, такі як автовебінари та скринкасти. Вони дозволяють здобувачам освіти вивчати матеріал у зручний для них час. Автовебінари — це попередньо записані відеолекції, що імітують живу трансляцію, але не вимагають присутності викладача. Такий формат є зручним для вивчення стандартизованих тем, зокрема граматики або технічних інструкцій .

Ще одним ефективним методом є використання презентацій із озвученням, які дозволяють поєднувати візуальні й аудіальні засоби подачі навчального матеріалу. Такий підхід особливо підходить для учнів, які краще сприймають інформацію через поєднання зображень і звуку. Для здобувачів освіти, які перебувають за кордоном, можливим є додавання субтитрів англійською або рідною мовою, що підвищує доступність навчальних матеріалів. У воєнний час цей формат є надзвичайно актуальним, оскільки дає змогу завантажити матеріали для перегляду офлайн, що особливо важливо в регіонах із нестабільним інтернет-зв'язком. Змішане навчання (Blended Learning) поєднує переваги синхронних і асинхронних методів, створюючи гнучку модель організації освітнього процесу. Наприклад, теоретичні відомості можуть бути подані у вигляді розсилок або мультимедійних презентацій, а практичні заняття — проводитися під час вебінарів із виконанням завдань у малих групах. Для перевірки знань можуть використовуватись тестові модулі в системах управління навчанням, таких як Moodle . Для учнів, які навчаються дистанційно за межами України, модель змішаного навчання є особливо зручною, оскільки дає можливість індивідуалізувати освітній процес з урахуванням їхніх мовних і культурних потреб. Крім того, ця форма навчання допомагає зменшити навантаження на інфраструктуру закладів вищої освіти, що є надзвичайно важливим у період воєнних дій [18].

Таблиця 3

Переваги та недоліки дистанційного навчання у воєнний час

Переваги	Недоліки
Безкоштовність та доступність системи Moodle	Високі витрати на розробку та впровадження курсів
Можливість створення якісних курсів для дистанційного навчання	Необхідність стабільного доступу до Інтернету та обладнання
Підтримка різних педагогічних сценаріїв та стратегій	Відсутність живого спілкування, що впливає на психоемоційний стан студентів
Контроль доступу та безпека навчального процесу	Ризик плагіату та складнощі з контролем самостійності виконання завдань
Відстеження успішності студентів за допомогою візуальних інструментів	Низька мотивація та самодисципліна студентів
Можливість публікації контенту в різних форматах (аудіо, відео, текст)	Обмежена зацікавленість студентів у навчальних матеріалах

Цифрова трансформація освіти в Україні стала ключовим чинником забезпечення безперервного навчального процесу в умовах війни. Завдяки впровадженню сучасних технологій, держава та її партнери змогли адаптувати систему освіти до нових викликів, зберігаючи доступ до знань для учнів і педагогів. Було модернізовано платформи, створено нові цифрові сервіси та запроваджено освітні ініціативи, спрямовані на розвиток цифрової грамотності. Значну роль відіграли міжнародні організації, які підтримали розробку контенту, захист даних і вдосконалення освітнього середовища. Попри численні труднощі, цифровізація освіти в умовах війни не лише зберегла її сталість, а й дала поштовх до якісних змін у навчанні.

2.2. Особливості навчального процесу під час війни: соціологічне дослідження

Станом на січень 2023 року лише 3955 із 12 926 закладів загальної середньої освіти в Україні забезпечували очну форму навчання. У решті навчання відбувалося дистанційно (4363 заклади) або за змішаною формою (4608) [15]. Водночас навіть у порівняно безпечних регіонах очна чи змішана форми навчання часто перериваються через повітряні тривоги, відключення електроенергії тощо. Загалом війна істотно ускладнила доступ учнівства до освіти та негативно вплинула на її якість.

У цьому контексті можна виділити кілька ключових проблем, що впливають на результати навчання українських школярів:

1. Проживання на тимчасово окупованих територіях. Достовірна інформація про перебіг навчального процесу на тимчасово окупованих територіях наразі відсутня. Проте очевидно, що повноцінна освіта там майже неможлива. Частина дітей не має змоги навчатися взагалі, інші — змушені відвідувати школи за програмами країни-окупанта. Лише незначна кількість учнів продовжує дистанційне навчання за українськими програмами завдяки зусиллям відданих педагогів.

2. Проживання в зоні активних бойових дій. Для дітей, які залишаються у зонах активних бойових дій, можливе лише дистанційне навчання, яке має низку недоліків. Додатково, постійна загроза обстрілів та ракетних атак негативно впливає на психологічний стан як учнів, так і педагогів.

3. Зміна місця проживання. Учні, які були змушені евакуюватися до інших регіонів України або за кордон, стикаються з втратою звичного середовища та соціальних зв'язків. Адаптація до нових умов може супроводжуватись емоційним напруженням. Учні за кордоном часто мають подвійне навантаження: вони водночас навчаються в місцевих школах і підключаються до онлайн-уроків з української школи.

4. Руйнування закладів освіти. Через бойові дії багато закладів освіти були частково або повністю зруйновані. Учні цих шкіл вимушено перейшли на дистанційне навчання або відвідують інші заклади, що можуть бути розташовані на значній відстані від місця проживання.

5. Повітряні тривоги. Їх оголошення призводить до негайного припинення занять і переміщення учнів до укриттів — навіть у разі дистанційного навчання. Такі перерви можуть тривати годинами й траплятися кілька разів на день. Хоча 75% закладів освіти мають укриття, не всі вони відповідають вимогам: приміщення можуть бути затісними, не обладнаними належним чином тощо.

6. Відключення електроенергії. З жовтня 2022 року до середини лютого 2023 року через масовані ракетні обстріли електропостачання регулярно припинялося по всій Україні. Це особливо ускладнило навчання для учнів і вчителів, які працювали в онлайн-форматі.

На сьогодні складно точно визначити, наскільки кожен із цих чинників вплине на якість освіти та освітні втрати. Водночас історичні приклади — як-от наслідки Другої світової війни чи війни у В'єтнамі — свідчать про те, що бойові дії, міграція та супутні їм обставини мають тривалий негативний вплив на людський капітал. Зокрема, пережита в дитинстві війна негативно позначається на психічному і фізичному здоров'ї в дорослому віці, а також на рівні доходів. Інші дослідники також зазначають, що переривання навчання під час воєн призводить до зниження освітнього рівня і заробітків навіть через десятиліття після завершення бойових дій.

Усі ці висновки підкреслюють потребу в системній державній політиці з підтримки дітей у період війни та після її завершення. Така політика має включати забезпечення ресурсами, відновлення інфраструктури та побудову ефективної системи психологічної підтримки [2].

Варто також зазначити, що учні, вчителі та адміністрації шкіл по-різному оцінюють зміни в успішності учнів порівняно з довоєнним періодом. При цьому педагоги та керівництво навчальних закладів зазвичай більш критично налаштовані у своїх оцінках.

Рис.1. Як змінилася успішність порівняно з періодом до початку повномасштабної війни в Україні

Аналіз сприйняття змін в успішності учнівства у 2022–2023 навчальних роках демонструє значні відмінності в оцінках різних учасників освітнього процесу. Більшість педагогів і представників адміністрацій (відповідно 63% та 66%) відзначають погіршення успішності учнів. Лише 10% педагогів та 5%

адміністрацій вказують на покращення, тоді як 27% і 29% відповідно не зауважили змін.

Натомість самі учні оцінюють ситуацію інакше: лише 21% з них повідомили про погіршення успішності, 39% — навпаки, вважають, що вона покращилася, а 40% не відчули змін. Ці дані свідчать про розбіжності у сприйнятті освітніх результатів між учнівством та педагогічним колективом.

Батьки займають умовно «проміжну» позицію, хоча переважає оптимістичніший настрій. Так, 30% батьків відчули погіршення успішності своїх дітей, 24% — покращення, а 46% не побачили суттєвих змін.

Цікаво, що ці тенденції зберігаються незалежно від регіону, типу населеного пункту чи статі дитини. Наприклад, серед учнівства, яке проживає на Заході України, 36% зазначили про погіршення успішності після 24 лютого 2022 року. У Центрі та на Півночі таких — 37%, а в прифронтових регіонах — 43%. Подібна картина простежується і в оцінках батьків, де регіональні відмінності є мінімальними. Також відсутні суттєві розбіжності між мешканцями міст і сіл.

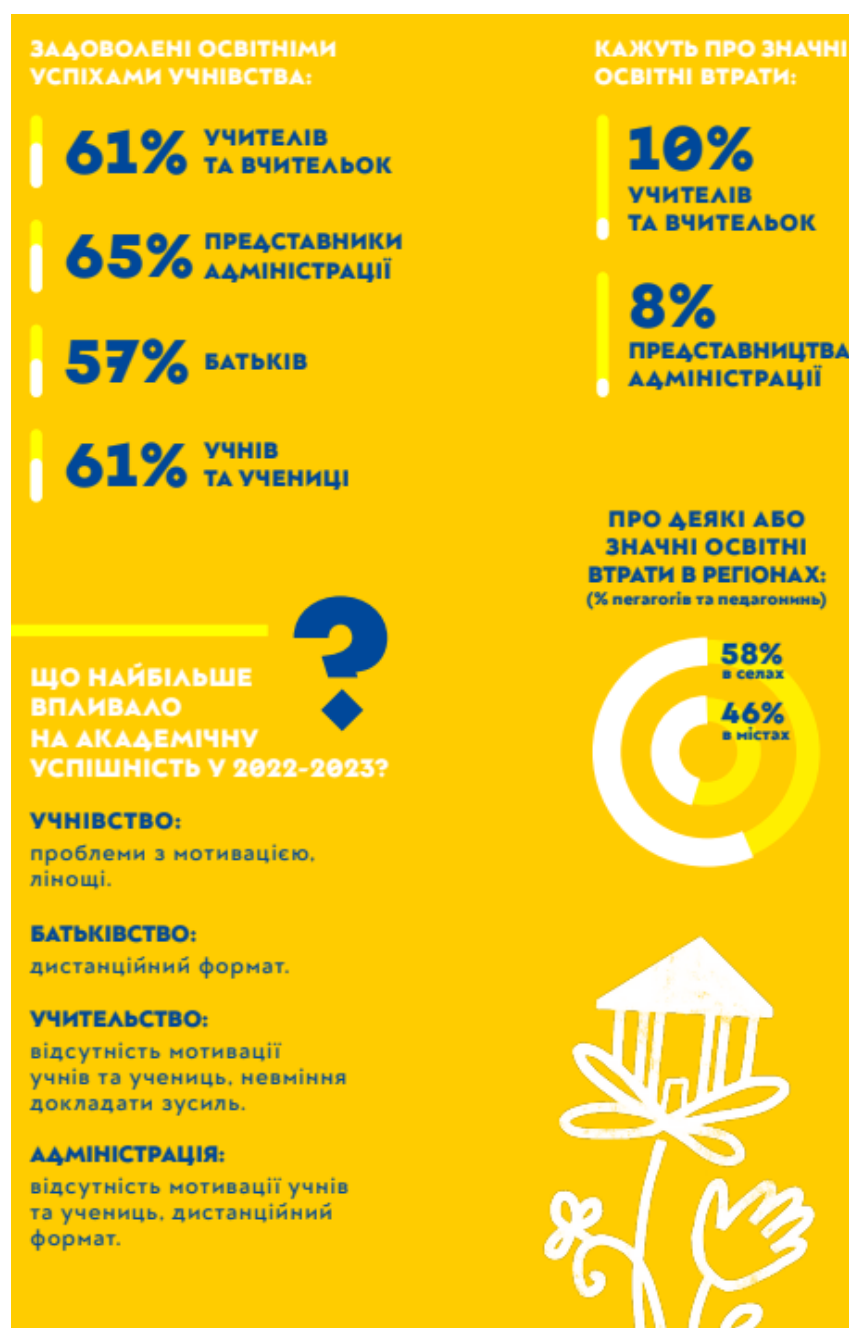

Рис.2. Освітні досягнення та втрати у 2022–2023 навчальному році: оцінки учнів, батьків, учителів і адміністрації, основні виклики дистанційного навчання.

Попри загалом критичні оцінки динаміки навчальних досягнень, більшість учительства та адміністраційних працівників задоволені рівнем освітніх успіхів учнівства у 2022–2023 навчальному році. Зокрема, 61% педагогів і 65% адміністрацій респондентів вказали, що вони скоріше або повністю задоволені освітніми результатами (з них повністю задоволені — 18% і 21% відповідно). Ще 38% і 34% задоволені середньою мірою, а лише 1% висловили незадоволення.

Аналогічний рівень задоволеності спостерігається серед батьків (57%) та самих учнів і учениць (61%). У регіональному вимірі показники задоволеності учителів залишаються майже незмінними, проте фіксується відмінність за типом населеного пункту: у містах задоволеність сягає 65%, тоді як у сільській місцевості — лише 51%.

Причини незадоволеності успішністю

Серед учнівства, яке не повністю задоволене власними результатами, основними причинами називають особистісні чинники — брак мотивації, лінощі, внутрішню дезорганізацію (30%). Інші часті відповіді — надмірне навчальне навантаження, складність окремих предметів, труднощі дистанційного формату, родинні проблеми (10–15%). Здебільшого, діти не висловлюють серйозної критики щодо якості викладання чи технічних умов навчання.

Батьки, своєю чергою, найчастіше пов'язують незадоволення навчальними результатами з дистанційним форматом (36%). Іншими поширеними причинами є проблеми з мотивацією, вплив війни, зокрема повітряні тривоги, та неякісне викладання окремими вчителями (12–19%).

Значна частина педагогів та адміністрацій вказує на складнощі, пов'язані з особистісними рисами дітей, особливо представників вразливих груп. Цей чинник називають 54% педагогів і 47% представників адміністрації. На другому місці серед причин незадоволення — дистанційне навчання (відповідно 17% і 27%). Також 17% представників адміністрацій відзначають негативний вплив вимкнень електроенергії.

Погляди щодо наявності освітніх втрат серед учнівства розділилися. Так, 58% педагогів і 51% адміністрацій вважають, що втрати або відсутні, або були незначними. Водночас приблизно така ж частка респондентів (44–53%) зазначає, що освітні втрати були помітними або значними. Про істотні втрати говорять 10% педагогів і 8% адміністрацій.

Цікаво, що регіональні відмінності в оцінці освітніх втрат незначні. Проте за типом населеного пункту спостерігається тенденція: у сільській місцевості більше вчителів (58%) вважають, що втрати були серйозними, у порівнянні з містами (46%).

До початку повномасштабного вторгнення РФ в Україні функціонувало 13 991 заклад загальної середньої освіти (ЗЗСО), у яких навчалося 4,23 млн учнів. Станом на кінець 2022/2023 навчального року, за даними МОН, в Україні залишалося 12 930 ЗЗСО, які охоплювали близько 4,04 млн учнів. Значна частина шкіл зазнала руйнувань або пошкоджень унаслідок бойових дій.

Станом на 20 липня 2023 року:

1. Зруйновано повністю — 190 ЗЗСО.
2. Пошкоджено — 1 619 ЗЗСО.
3. На тимчасово окупованих територіях — 894 ЗЗСО (разом із філіями, станом на 21 травня 2023 р.).

Найбільших втрат зазнали Донецька, Харківська та Херсонська області, а найбільше пошкоджень — у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях. На жаль, ці цифри продовжують зростати.

Рис.3. Інформація про зруйновані або пошкоджені заклади середньої освіти

Повномасштабна війна суттєво трансформувала систему шкільної освіти в Україні, перевівши більшість закладів на дистанційну або змішану форму навчання. Учні стикаються з труднощами через переїзди, руйнування шкіл, повітряні тривоги, відключення електроенергії та психологічне навантаження. Педагоги частіше, ніж учні, відзначають погіршення успішності, проте загалом понад 60% учасників освітнього процесу залишаються задоволеними результатами навчання. Погляди на масштаби освітніх втрат розділилися, але

майже половина вчителів та адміністрацій визнають їх помітними. Значна кількість шкіл постраждала внаслідок бойових дій, що вимагає системної державної підтримки для відновлення та адаптації освіти в умовах війни.

2.3. Навчальні втрати закладів загальної середньої освіти в умовах війни

Навчальні втрати визначаються як будь-яке зниження рівня знань, умінь, навичок або уповільнення й переривання академічного прогресу, спричинене перервами в навчанні конкретного учня чи учениці. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну це явище набуло масового характеру та стало однією з ключових загроз для освітнього процесу.

Опитування, проведене Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) через платформу U-Report у серпні 2023 року серед 2164 молодих людей віком 14–20 років, засвідчило: майже 60% учнів вважають, що їхні знання з окремих предметів погіршилися. Основними причинами цього вони назвали втому та стрес, пов'язані з війною (55,2%), труднощі дистанційного навчання (51,9%) та відсутність адаптації навчальної програми до нового формату (37,6%). Крім того, близько 65% опитаних повідомили, що минулого року пропускали заняття. Найчастіше це було спричинено відсутністю електроенергії, повітряними тривогами та обстрілами, а також емоційним виснаженням.

Попри труднощі, приблизно 60% респондентів висловили прагнення надолужити згаяне навчання, що свідчить про усвідомлення значущості освіти навіть у надзвичайно складних умовах. Ці дані підтверджують, що освітні втрати є не лише предметом занепокоєння педагогів, адміністрацій та батьків, але й реальністю, яку визнає й переживає сама молодь. Тож проблема вимагає системного підходу — перегляду змісту та форм навчання, посилення психоемоційної підтримки учнівства та забезпечення рівного доступу до освіти в умовах війни[3].

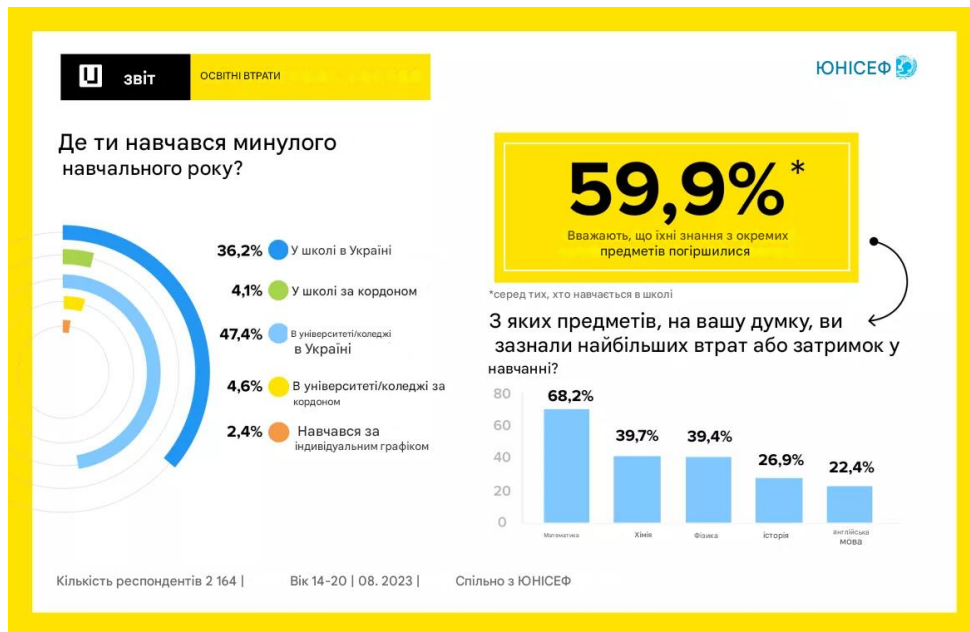

Рис.4. Освітні втрати школярів: де навчались і які предмети постраждали найбільше

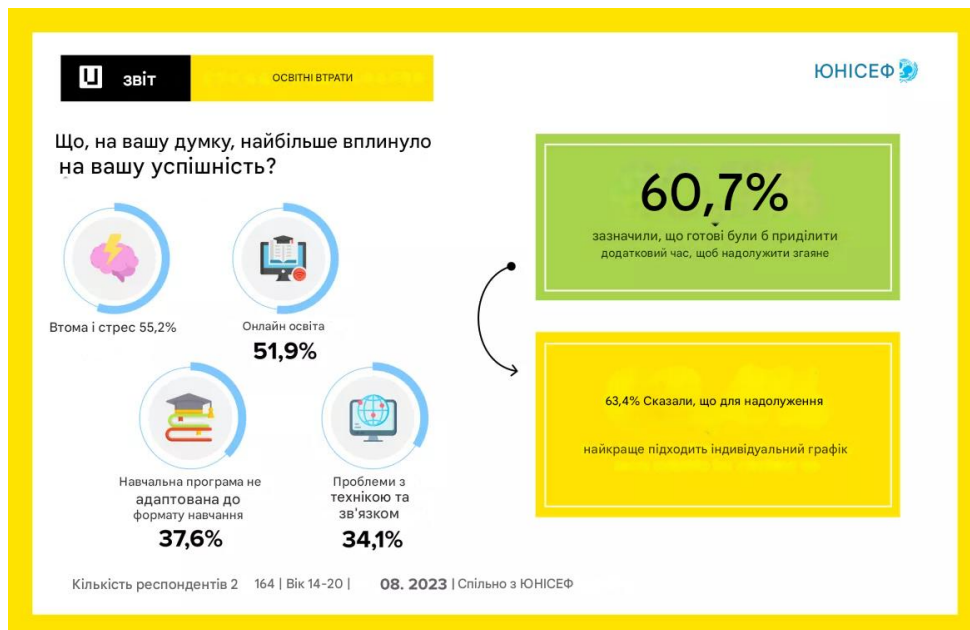

Рис.5. Що, на думку респондентів, вплинуло на їх успішність

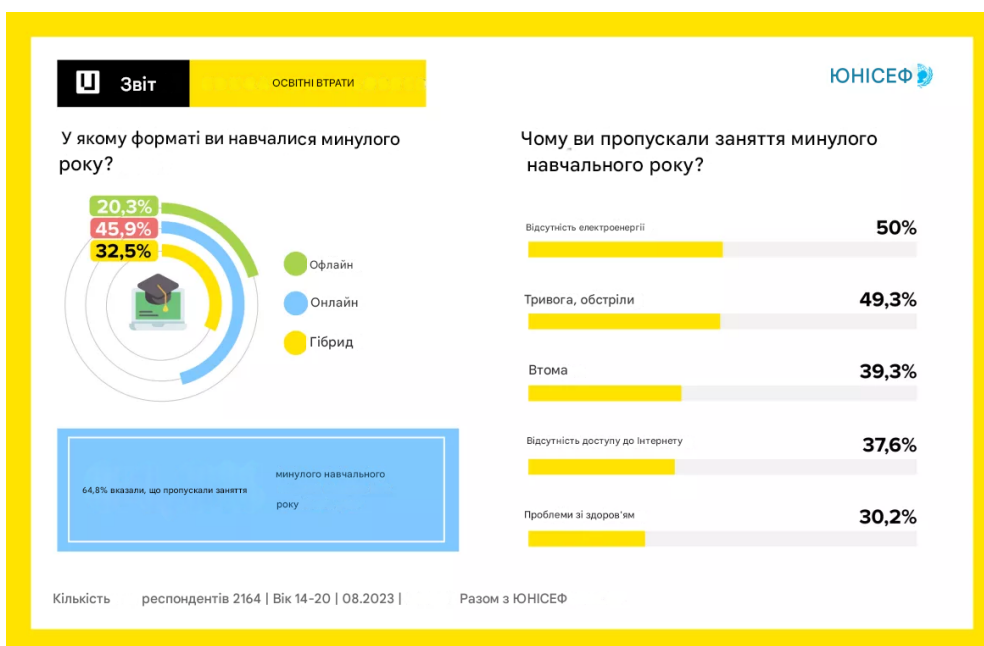

Рис.6. В якому форматі проводилось навчання та причини пропуску занять респондентами

У науковій літературі існує низка підходів до визначення поняття «навчальні втрати». Найпоширенішим є розуміння цих втрат як втрати знань і навичок або відхилення в академічному прогресі учня, що найчастіше пов'язується з перервами у формальній освіті, систематичними або тривалими пропусками занять. Іншим поширеним трактуванням є втрата раніше здобутих знань, коли учні, які вже досягли певного рівня навчання, знижують свою успішність — зазвичай унаслідок короткочасної перерви, наприклад, під час літніх канікул. Також навчальні втрати можуть визначатися як різниця між фактичним академічним прогресом учня і тим, якого він мав би досягти на певному етапі навчання — наприклад, відповідно до віку класу.

Окремо варто згадати поняття «навчальні розриви», яким позначають значну та стійку різницю в академічній успішності між різними соціальними, демографічними чи економічними групами учнівства. Такі розриви зазвичай виявляються між дітьми з родин із різним рівнем доходів, між хлопцями та дівчатами, учнями з міських і сільських шкіл, іммігрантами та автохтонами, а також між учнями з країн із вищим і нижчим рівнем добробуту. Міжнародні дослідження, зокрема PISA (Programme for International Student Assessment), неодноразово підтверджували наявність таких розривів серед 15-річних учнів залежно від соціально-економічного статусу, статі, іммігрантського статусу та

інших чинників. Навчальні розриви є складним і багатовимірним явищем, що потребує цілеспрямованих освітніх політик для подолання нерівностей у доступі до якісної освіти.

Оцінюючи зміни у результатах навчання учнів/учениць з предметів, які є обов'язковими для проходження випускних/вступних іспитів, більше вчителів відзначають погіршення результатів. У 2023/2024 навчальному році спостерігається погіршення результатів навчання учнів з географії у міських школах порівняно з попереднім роком. Частка вчителів, які відзначили погіршення, зросла з 32% до 44%, що свідчить про помітне зниження успішності. Одночасно зменшилася частка тих, хто вважає, що результати не змінилися — з 43% до 30%. Відсоток покращень майже не змінився (25% у 2022/2023 н.р. і 26% у 2023/2024 н.р.), що вказує на загальну тенденцію до зниження стабільності та якості знань. Це може бути наслідком тривалого впливу війни на освітній процес, включаючи проблеми з доступом до якісного навчання та психологічний стан учнів.

Рис.7

У 2023/2024 навчальному році вчителі сільських шкіл зафіксували покращення результатів навчання учнів з географії: 37% вважають, що результати покращилися, що є суттєвим зростанням порівняно з 21% у 2022/2023 н.р. Одночасно зменшилася частка тих, хто вважає, що результати погіршилися — з 41% до 21%. Натомість зросла кількість відповідей про відсутність змін — з 38% до 43%. Це може свідчити про часткову адаптацію сільських учнів і вчителів до умов війни, стабілізацію освітнього процесу або впровадження ефективніших підходів у навчанні в цих умовах.).

Як, за Вашими спостереженнями, змінилися результати навчання учнів/учениць базової школи в освітніх галузях в умовах війни? (вчителі, село)

Рис.8.

36 % учнів/учениць базової та старшої школи вважають, що їхні результати навчання не змінилися, 39 % вважає, що результати покращились, четверта частина — погіршилися. Різниця в оцінках своїх досягнень учнями/ученицями у містах та селах не виявлено. У розрізі регіонів відзначається також незначна регіональна відмінність — це Захід, де найменше учнів/учениць (22 %) вказали, що їхні результати погіршилися (в інших регіонах — 25–26 %), водночас найбільше (43 %) — що результати покращилися (в інших регіонах — від 34 % до 41 %)[3].

Чи змінилася Твоя успішність у цьому навчальному році (з вересня 2023), у порівнянні з попереднім? (учні/учениці)

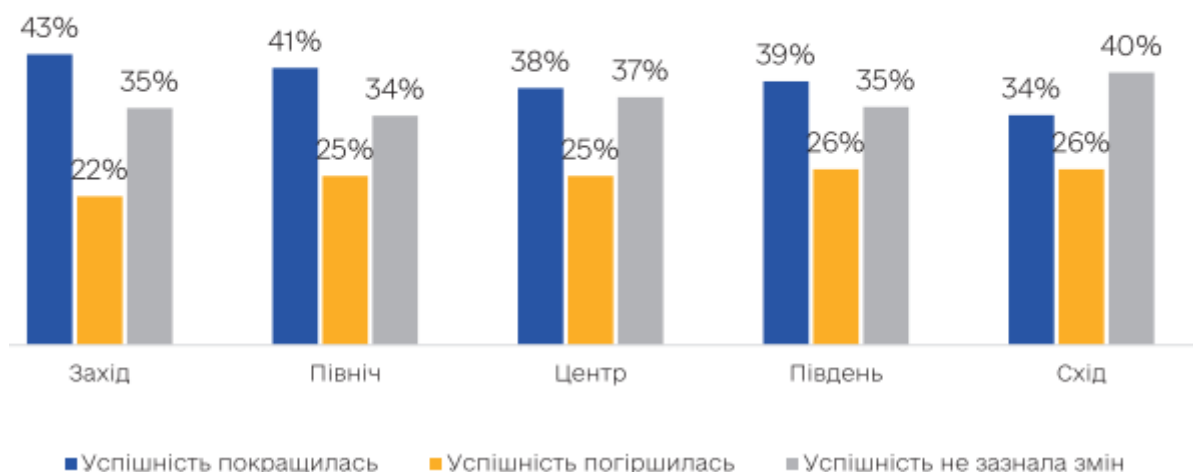

Рис.9. Чи змінилася твоя успішність у цьому навчальному році (з вересня 2023) у порівнянні з попереднім? (учні/учениці)

**Оцініть за 5-бальною шкалою прояв умінь у Ваших
учнів/учениць в умовах зміни режиму навчання
(вчителі 2023/2024 н.р.)**

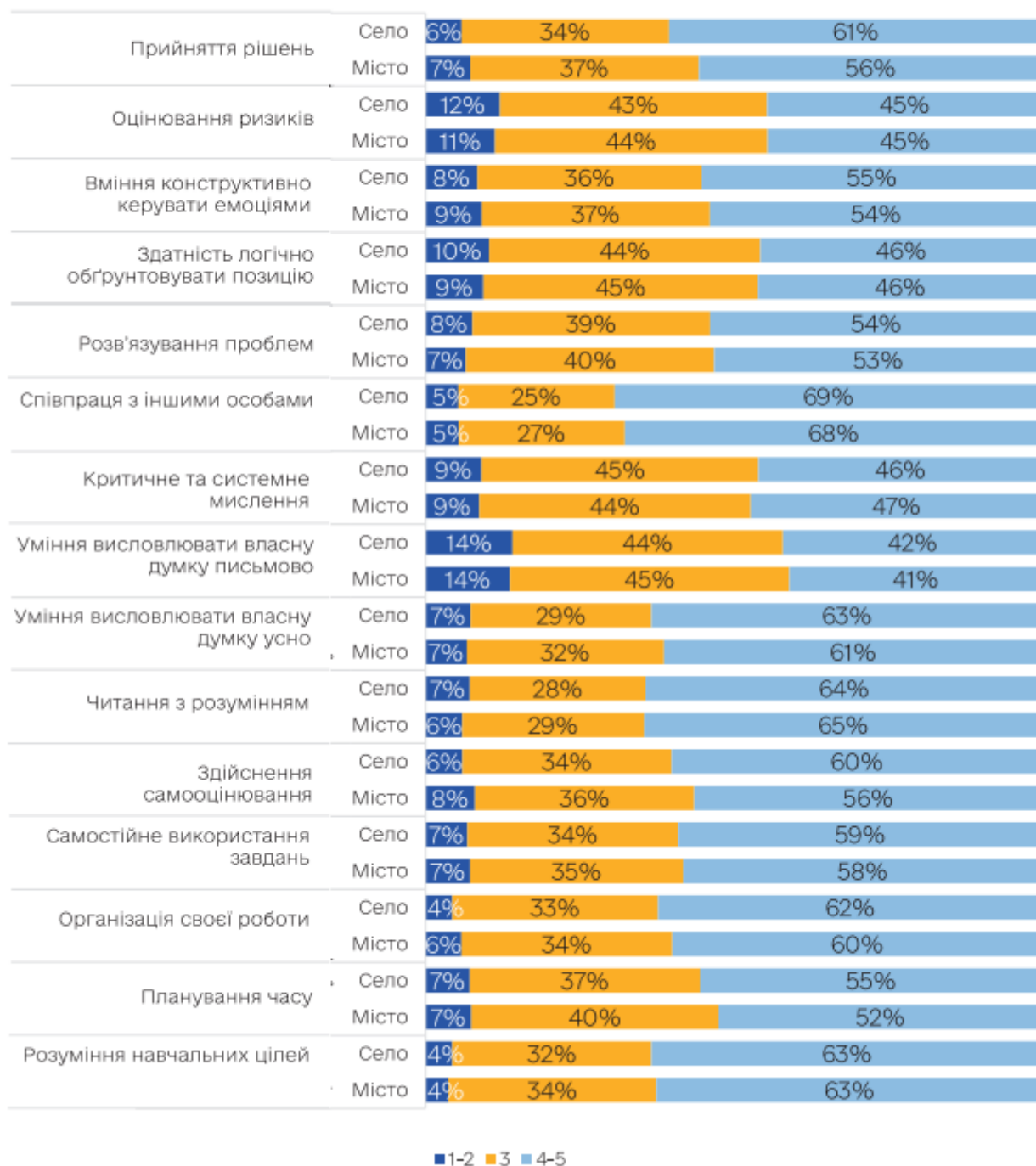

Рис.10. Оцініть за 5-бальною шкалою прояв умінь у Ваших учнів/учениць в умовах зміни режиму навчання (вчителі 2023/2024 н.р.)

**Оцініть за 5-бальною шкалою прояв умінь у Ваших
учнів/учениць в умовах зміни режиму навчання
(вчителі 2022/2023 н. р.)**

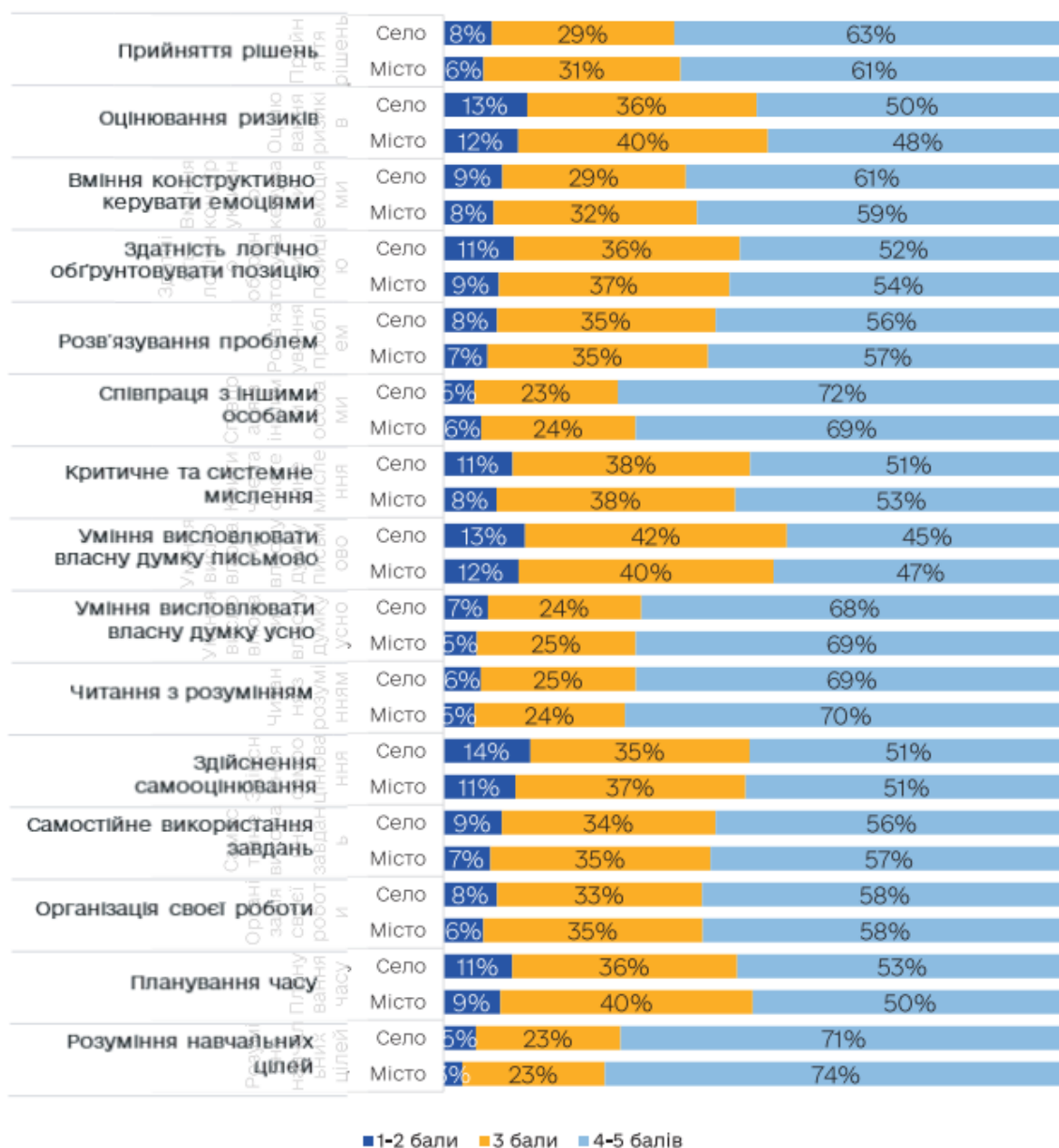

Рис.11. Оцініть за 5-бальною шкалою прояв умінь у Ваших учнів/учениць в умовах зміни режиму навчання (вчителі 2022/2023 н.р.)

Згідно з порівняльним аналізом результатів анкетування педагогів щодо проявів умінь учнів в умовах зміни режиму навчання у 2022/2023 та 2023/2024 навчальних роках, спостерігається певна динаміка у розвитку окремих ключових компетентностей школярів як у міських, так і в сільських закладах освіти. Дані демонструють незначне зниження частки високих оцінок (4–5 балів) за більшістю показників у 2023/2024 році порівняно з попереднім роком, що може свідчити про певні виклики у збереженні досягнутого рівня сформованості цих умінь у контексті тривалого впливу змін у форматах освітнього процесу.

Зокрема, навички критичного та системного мислення, оцінювання ризиків, а також здатність логічно обґрунтовувати власну позицію виявилися серед тих, де зафіксовано найбільше зниження частки учнів, які демонструють високий рівень. Це може бути індикатором недостатньої уваги до розвитку аналітичного мислення та навичок рефлексії в освітньому процесі, особливо в умовах нестабільного навчального середовища. Водночас такі компетентності, як розв'язування проблем, вміння висловлювати власну думку письмово й усно, самостійна організація навчальної діяльності та розуміння навчальних цілей залишаються на стабільно високому рівні, що свідчить про збереження певної якості освітньої взаємодії попри зовнішні зміни.

Аналіз також засвідчує, що учні міських шкіл загалом демонструють вищі показники сформованості ключових умінь, ніж їхні ровесники в сільських громадах. Проте варто зазначити, що у низці випадків розрив між містом і селом поступово скорочується, що може бути наслідком посиленої уваги до розвитку дистанційних та змішаних форм навчання у менш забезпечених регіонах. Таким чином, результати вказують на потребу в удосконаленні педагогічних стратегій з акцентом на розвиток аналітичних, критичних і рефлексивних умінь, а також на підтримку рівного доступу до якісної освіти в усіх типах територіальних громад.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було здійснено всебічний аналіз сучасного стану організації освітнього процесу з географії в умовах воєнного стану, з урахуванням нових викликів і обмежень, з якими зіткнулася українська освітня система. Встановлено, що з початком повномасштабного вторгнення основною формою навчання стала дистанційна, яка доповнюється змішаними моделями та очним навчанням в укриттях, залежно від регіону та рівня загрози. Такий перехід відбувся вимушено, але досить швидко, що свідчить про мобілізаційну здатність педагогічної спільноти та адаптивність освітньої системи в цілому. Однак у ході аналізу зібраних даних було виявлено низку об'єктивних труднощів, які негативно впливають на якість географічної освіти: збої в інтернет-з'єднанні, нерівний доступ до технічного забезпечення, виснаженість учасників освітнього

процесу, обмеженість у проведенні практичних робіт, складність у налагодженні повноцінного зворотного зв'язку з учнями.

У розділі також висвітлено механізми адаптації освітньої системи до умов війни. До них належать впровадження цифрових платформ (Learning Passport, EdEra, Prosvita), інституційна підтримка з боку МОН України, міжнародних партнерів та громадських ініціатив, створення гнучких освітніх маршрутів, адаптованих до потреб переміщених учнів і тих, що перебувають у стресових умовах. Активно застосовуються підходи до емоційної підтримки учнів, формування безпечного освітнього середовища, розвиток педагогічної рефлексії та підтримки професійного здоров'я вчителів.

Окрему увагу приділено проблемі навчальних втрат, які стали одним із наймасштабніших наслідків повномасштабної війни. Встановлено, що порушення освітнього ритму, евакуація, втрата соціальних зв'язків, тривалий стрес і нестача живого спілкування призвели до фрагментарності знань, зниження навчальної мотивації та зменшення рівня самостійної навчальної активності учнів. Особливо гостро ця проблема проявляється серед дітей з прифронтових територій та внутрішньо переміщених осіб. З огляду на це, у розділі наголошено на важливості впровадження програм компенсації навчальних втрат, індивідуалізації підходів, систематичного моніторингу навчальних результатів і формування адаптивних навчальних стратегій.

Таким чином, другий розділ дав змогу виявити специфіку функціонування географічної освіти в умовах війни, окреслити її слабкі й сильні сторони, проаналізувати практики, що вже впроваджуються, та сформувати основу для подальшої оцінки ефективності освітнього процесу з географії й вироблення практичних рекомендацій щодо його вдосконалення у кризових умовах.

РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЯКІСТЬ НАВЧАННЯ З ГЕОГРАФІЇ

3.1. Методика визначення навчальних втрат серед учнів у процесі вивчення географії

В умовах воєнного стану, коли традиційна система освіти зазнає істотних трансформацій, особливої актуальності набуває проблема виявлення та аналізу навчальних втрат учнів, зокрема з таких предметів, як географія. Порушення освітнього процесу, пов'язане з вимушеним переходом на дистанційне або змішане навчання, зниженням мотивації до навчання, обмеженим доступом до якісних освітніх ресурсів, а також психоемоційним навантаженням учнів, зумовило необхідність розробки адаптованої методики діагностики рівня сформованості навчальних досягнень. З огляду на ці обставини було впроваджено поетапну діагностичну процедуру, що дозволила виявити зміни в рівні знань учнів, зокрема тематичні прогалини, які потребують корекції.

Етап 1. Ідентифікація ключових результатів навчання, що підлягали діагностиці

На початковому етапі було здійснено аналіз чинної навчальної програми з географії відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, з метою виокремлення тих навчальних результатів, що мають базове значення для формування предметної компетентності. Пріоритетними було визнано теми, засвоєння яких є критичним для наступного логічного продовження навчання: географічна номенклатура, елементи фізичної географії материків і океанів, основи суспільної географії України та світу, картографічна грамотність.

Етап 2. Розроблення діагностичного інструментарію

З метою об'єктивної перевірки рівня засвоєння зазначених тем було розроблено тематичні діагностичні матеріали, адаптовані до вікових особливостей та специфіки кожного класу. Завдання укладалися з урахуванням принципів педагогічної валідності, об'єктивності та доступності. Вони були орієнтовані на перевірку не лише фактичного рівня знань, а й умінь здійснювати географічний аналіз, читати карти та графіки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, здійснювати просторові порівняння. Уникалися надмірно складні інтегровані задачі, аби локалізувати конкретні прогалини в знаннях. Частина діагностичних завдань було представлено в цифровому форматі, що

підвищило мобільність та зручність проведення оцінювання в умовах дистанційного навчання.

Етап 3. Проведення діагностики в освітньому середовищі

Діагностичні роботи було інтегровано в звичний навчальний процес з дотриманням принципів гуманізації оцінювання: учнів заздалегідь було повідомлено, що мета завдань — не виставлення оцінок, а виявлення труднощів і побудова індивідуальної траєкторії навчання. Відсутність адміністративного контролю під час проведення діагностики, неформальна атмосфера та відсутність тиску сприяли зниженню тривожності та підвищенню достовірності результатів.

Етап 4. Аналіз результатів та формування зворотного зв'язку

Після перевірки виконаних робіт учитель здійснив якісний аналіз типових помилок, частоти їх прояву та відповідності фактичних досягнень очікуваним результатам навчання. Кожному учневі було надано індивідуальний зворотний зв'язок, з акцентом на сильні й слабкі сторони його підготовки. Такий підхід відповідає сучасним освітнім тенденціям, орієнтованим на особистісно зорієнтоване навчання та формувальне оцінювання.

Етап 5. Узагальнення та педагогічна інтерпретація результатів

На завершальному етапі було здійснено узагальнення отриманих даних на рівні класів, що дозволило ідентифікувати типові навчальні труднощі, а також виокремити групи учнів з подібними проблемами у засвоєнні матеріалу. Результати було використано для розробки подальших педагогічних стратегій, зокрема планування індивідуальних консультацій, групових занять, коригувальних модулів із повторення складних тем, що виявилися незасвоєними.

В ході дослідження нами проведено порівняльний аналіз рівня навчальних досягнень учнів з географії у трьох класах (8-А, 10-Б, 11-В) між двома часовими періодами — до початку повномасштабної війни (2021 рік) та в умовах воєнного стану (2025 рік).

1. Середній бал

Для кожного класу обчислювався середній бал на основі результатів тематичної діагностики з географії.

Розрахунок середнього бала:

$$\text{Середній бал} = \frac{\sum \text{індивідуальних балів}}{\text{кількість учнів}}$$

Дані 2021 року були використані як контрольні, а результати 2025 року — як фактичні, отримані в умовах змішаного або дистанційного навчання. Зниження середнього бала у 2025 році порівняно з 2021 роком свідчить про втрати у рівні засвоєння знань.

2. Частка учнів, які досягли високого рівня (%):

Цей показник відображає відсоток учнів, які продемонстрували високий рівень навчальних досягнень згідно з критеріями оцінювання (зазвичай 10–12 балів).

$$\text{Високий рівень (\%)} = \left(\frac{\text{Кількість учнів з балами 10–12}}{\text{Загальна кількість учнів}} \right) \times 100\%$$

3. Аналіз змін у динаміці навчальних досягнень з географії

Для виявлення впливу воєнного стану на результати навчання з географії було здійснено порівняльний аналіз даних за 2021 та 2025 роки у трьох класах: 8-А, 10-Б, 11-В. Основна увага зосереджувалася на двох ключових показниках: середньому балу та частці учнів, що досягли високого рівня навчальних досягнень (тобто набрали 10–12 балів).

Методика передбачає виявлення рівня навчальних досягнень учнів з географії шляхом розробки тематичних діагностичних матеріалів, адаптованих до вікових особливостей і навчальної програми. Завдання спрямовані на перевірку базових знань і умінь, таких як читання карт, аналіз інформації та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Діагностика проводилася у звичному навчальному середовищі без оцінювання, що сприяло зниженню тривожності. Після перевірки результатів здійснювався аналіз типових помилок і надавався індивідуальний зворотний зв'язок, на основі якого формувалися подальші освітні стратегії.

3.2. Аналіз впливу воєнного стану на ефективність навчального процесу з географії

Аналіз впливу воєнного стану на ефективність навчального процесу з географії показав суттєве зниження як середнього рівня навчальних досягнень учнів, так і частки тих, хто досяг високих результатів. На основі зіставлення діагностичних даних за 2021 та 2025 роки, отриманих у класах 8-А, 10-Б та 11-В, можна чітко простежити негативну динаміку, яка охоплює всі вікові групи. Якщо у 2021 році середній бал учнів варіювався від 7,9 до 8,4, то у 2025 році він знизився до 6,1–6,7, що становить втрати у межах 20–23% залежно від класу. Це свідчить про системне зниження якості засвоєння навчального матеріалу, незалежно від віку та попереднього рівня підготовки. Найбільш ілюстративним показником є падіння частки учнів, які продемонстрували високий рівень знань. У 8-А класі цей показник зменшився з 36% до 18%, у 10-Б — з 29% до 13%, а в 11-В — з 34% до 15%, що відповідає середньому скороченню майже на 50–55%. Така тенденція вказує не лише на зниження загального рівня знань, а й на звуження кола учнів, які здатні демонструвати глибоке розуміння та критичне мислення в межах предмету.

Таблиця 4

Динаміка змін середнього балу та частки учнів з високим рівнем навчальних досягнень у 2021 та 2025 роках

Клас	Рік	Середній бал	Високий рівень (%)
8-А	2021	8,4	36%
8-А	2025	6,7	18%
10-Б	2021	7,9	29%
10-Б	2025	6,1	13%
11-В	2021	8,2	34%
11-В	2025	6,5	15%

Причини таких результатів багатогранні й переважно пов’язані з умовами організації навчання у період воєнного стану. Серед них — часті переривання

освітнього процесу, тривалі періоди дистанційного навчання без достатнього технічного забезпечення, нестабільний інтернет-зв'язок, скорочення навчального часу, вимушені переміщення учнів, психологічна напруга та стресові ситуації, які безпосередньо впливають на здатність до концентрації, запам'ятовування й продуктивної діяльності. Особливо критичним є те, що навіть найбільш сильні учні не змогли зберегти свій рівень, що свідчить про загальну втрату навчального потенціалу середовища. У свою чергу, дистанційна форма роботи з географічним матеріалом має суттєві обмеження — складність у візуалізації об'єктів, обмежені можливості роботи з картами, відсутність живого обговорення та пояснення, що особливо важливо для просторово орієнтованих дисциплін.

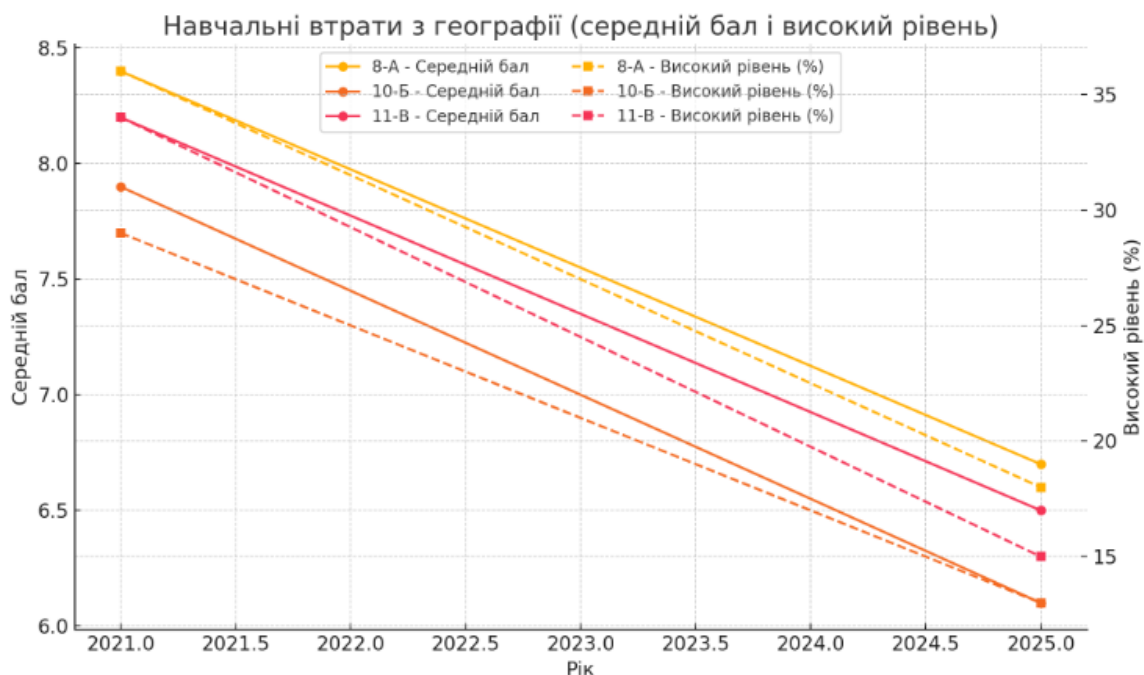

Рис. 12. Графік навчальних втрат із географії (2024/2025 рік)

На візуальному графіку чітко відображено синхронну тенденцію до зниження обох основних показників у трьох досліджених класах. Паралельне падіння як середнього балу, так і відсотка високого рівня є незаперечним свідченням глибоких навчальних втрат. Ці дані вказують на необхідність системного педагогічного втручання: організації повторного засвоєння ключових тем, запровадження компенсаторних програм, надання індивідуальної підтримки, а також підвищення якості дистанційного навчання з урахуванням предметної специфіки географії. Таким чином, результати дослідження свідчать

про те, що воєнний стан суттєво ускладнив навчальний процес, призвів до відчутного зниження результативності та потребує розробки цілеспрямованих освітніх стратегій для подолання наслідків освітніх втрат.

Таким чином, аналіз змін у навчальних досягненнях учнів з географії в умовах воєнного стану демонструє чітку і системну тенденцію до зниження як загального рівня знань, так і частки учнів, що досягають високих результатів. Зіставлення даних за 2021 та 2025 роки підтверджує, що незалежно від віку та попередньої підготовки, учні зазнали значних освітніх втрат, які охоплюють як середній рівень, так і когнітивну глибину опанування предмета. Причини такого спаду пов'язані з дестабілізацією навчального середовища — технічними, емоційними, організаційними й методичними чинниками, що виникли внаслідок війни. Особливо тривожним є те, що навіть учні з високим рівнем підготовки демонструють регрес, що свідчить про ерозію навчального потенціалу у шкільному середовищі. Усе це вимагає негайного педагогічного реагування: впровадження індивідуалізованих програм, адаптації змісту до нових умов та розвитку ефективних форм вивчення географії в дистанційному форматі. Отже, результати дослідження підкреслюють необхідність системної роботи над подоланням наслідків освітніх втрат, спричинених воєнним станом.

Висновок до розділу 3

У результаті проведеного дослідження було виявлено суттєві зміни в рівні навчальних досягнень учнів з географії в умовах воєнного стану. Проведена поетапна діагностика дозволила не лише зафіксувати факт зниження знань, а й конкретизувати тематичні прогалини та їхню глибину. Зіставлення результатів за 2021 та 2025 роки виявило загальну негативну динаміку: зниження середнього балу на 20–23% та скорочення частки учнів із високим рівнем знань майже вдвічі. Це свідчить про значні освітні втрати, що мають системний характер.

Виявлені труднощі пов'язані з низкою чинників: тривалими періодами дистанційного навчання, недостатньою технічною оснащеністю, психоемоційними навантаженнями, нестабільністю навчального процесу, а також особливостями викладання географії, яка потребує візуалізації та

просторового мислення. Особливу занепокоєність викликає факт зниження результативності навіть серед учнів із раніше високим рівнем підготовки, що вказує на втрату навчального потенціалу освітнього середовища загалом.

Запроваджена методика діагностики продемонструвала свою ефективність як інструмент виявлення освітніх втрат і потреб учнів. Поєднання аналізу навчальних програм, адаптованих діагностичних матеріалів та індивідуального зворотного зв'язку створило умови для точного виявлення навчальних деформацій і формування персоналізованих освітніх траєкторій.

Отже, результати дослідження підтверджують необхідність розробки та впровадження цілеспрямованих педагогічних заходів для подолання навчальних втрат: організації компенсаторного навчання, індивідуальних консультацій, коригувальних модулів та підвищення якості дистанційної освіти з урахуванням предметної специфіки географії. Без вчасного реагування з боку освітньої системи існує ризик подальшого поглиблення освітньої нерівності та зниження загального рівня географічної компетентності школярів.

РОЗДІЛ 4. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Сучасна система освіти в Україні стикається з серйозними викликами. Унаслідок пандемії COVID-19, а згодом і повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, українські школярі зазнали значних освітніх втрат. Дистанційне навчання, окупація окремих територій, бойові дії, постійні

повітряні тривоги, перебування в укриттях, перебої з електропостачанням та нестабільний емоційно-психологічний стан учасників освітнього процесу — усе це лише частина зовнішніх факторів, що негативно вплинули і продовжують впливати на якість освітніх результатів і рівень сформованості ключових компетентностей у дітей. У цьому контексті надзвичайно актуальним є питання розробки та впровадження ефективних програм з подолання та компенсації освітніх втрат.

Наведені рекомендації адресовані громадським організаціям та іншим зацікавленим сторонам — зокрема закладам освіти та органам управління освітою — які вже реалізують або лише планують реалізацію програм, спрямованих на усунення освітніх прогалин. Документ підготовлено на основі результатів фахового обговорення проблем, пов'язаних із реалізацією таких програм, яке відбулося 7 червня 2023 року за ініціативи Міністерства освіти і науки України. У ньому викладено узгоджене бачення учасників щодо ключових аспектів впровадження програм з надолуження втрат в освіті. В обговоренні брали участь представники провідних освітніх установ та організацій, серед яких: Український центр оцінювання якості освіти, Інститут модернізації змісту освіти, Український інститут розвитку освіти, Державна служба якості освіти, Служба освітнього омбудсмена України, а також міжнародні та українські громадські організації — UNICEF, INGO Plan International, World Vision International, People in Need, Save the Children, Norwegian Refugee Council, GoGlobal NGO, «Навчай для України», ГС «Ре: Освіта», ГО «Жіночий консорціум України», Асоціація інноваційної та цифрової освіти, Центр освіти «Оптіма», БО «БФ ПОСМІШКА ЮА», ГО «Смарт освіта», ICF savED, ГС «Освіторія», ГО «ДоброДім Дніпро», Street Child Ukraine.

Документ має рекомендаційний характер і визначає пріоритетність територіального охоплення та навчальних дисциплін у межах програм з надолуження освітніх втрат. Зокрема, якщо громадська організація реалізує свою діяльність у регіоні, де в одній зі шкіл учні початкових класів не опанували навички читання, першочерговим завданням є навчити дітей читати, оскільки це фундаментальна навичка, без якої учень не зможе ефективно сприймати,

аналізувати та застосовувати інформацію з користю для себе. Згідно з визначенням, запропонованим Міжвідомчою мережею співпраці з питань освіти в умовах надзвичайних ситуацій (INEE), програма з надолуження освітніх втрат є короткотривалою освітньою ініціативою, що орієнтована на дітей та молодь, які навчалися до перерви в освітньому процесі. Її мета — надати можливість опанувати пропущений матеріал для повернення до формальної освіти. У контексті України це поняття було уточнене робочою групою під час заходу, організованого 7 червня 2023 року за ініціативи Міністерства освіти і науки України. Учасники дійшли згоди, що програма з надолуження освітніх втрат в українських умовах — це цілісний комплекс заходів, спрямованих на учнів загальної середньої освіти, з метою виявлення прогалин у знаннях, їх подолання, адаптації та пріоритезації предметного змісту (знань і компетентностей), а також забезпечення психосоціальної підтримки.

У цьому контексті були розроблені 10 принципів організації програм з надолуження освітніх втрат Робочою групою з питань прискореного навчання (Accelerated Education Working Group — AEWG) INEE. Ці принципи є вичерпними, релевантними до українського освітнього контексту та призначені для використання міністерствами, впроваджувачами програм, донорами та іншими суб'єктами з метою підвищення якості освітніх ініціатив, що спрямовані на усунення прогалин у навчанні.

Принцип 1 передбачає відповідність програми всебічним потребам учнів. Принцип 2 акцентує на необхідності забезпечення фізично й емоційно безпечного освітнього середовища, включно з наявністю планів запобігання й реагування на надзвичайні ситуації. Принцип 3 підкреслює, що навчальна програма повинна бути скороченою, з акцентом на ключових компетентностях та їх закріпленні. Принцип 4 допускає гнучкість у навчальному часі, формах навчання та оцінюванні. Згідно з принципом 5, програма має бути адаптованою до індивідуальних потреб учнів.

Щодо педагогів, принцип 6 передбачає їх повернення до освітнього процесу з обов'язковою підтримкою їхнього добробуту, а принцип 7 —

забезпечення належними умовами, ресурсами та можливостями для залучення всіх учнів до участі в програмах.

В управлінському аспекті принцип 8 передбачає інформування, залучення до консультацій та активну участь учнів, їхніх родин і громад у формуванні й реалізації програм. Водночас принцип 9 акцентує на відповідності програм національній системі освіти та наявності чітких механізмів реалізації, а принцип 10 — на інтеграції програм до національної освітньої стратегії.

«Навчай для України» — це освітня ініціатива, яка з 2017 року залучає випускників провідних університетів і молодих фахівців різних галузей до викладання у школах малих населених пунктів України. Учасники програми, обравши шлях вчителювання принаймні на один рік, стають не лише освітніми наставниками, а й рольовими моделями для дітей, активно сприяючи розвитку місцевих громад і водночас удосконалюючи власні професійні та лідерські компетентності.

Організація здійснює національні рекрутингові кампанії з метою пошуку амбітних, талановитих і вмотивованих молодих людей, які готові долучитися до трансформації освіти в регіонах. Відібрані учасники проходять спеціалізовану Програму професійного і лідерського розвитку, що включає менторську підтримку, можливість участі в міжнародних обмінах у межах глобальної мережі Teach For All (60 країн), а також супровід протягом усього періоду вчителювання.

Таблиця 5

Способи подолання навчальних втрат

Спосіб(механізм реалізації)	Можливі труднощі та ризики	Шляхи розв'язання
Робота вчителя під час освітнього процесу та поза ним заради надолуження освітніх втрат учнів	Труднощі з індивідуалізацією навчання у великих класах	Потребує розв'язання на державному рівні; буде враховано під час створення національної стратегії
	Відсутність коштів на проведення додаткових занять у позаурочний час	Потребує розв'язання на державному рівні; буде враховано під час створення національної стратегії
	Перевантаження вчителів та учнів, низька мотивація	Програми лише довкола ключових тем і предметів
	Недостатні навички у вчителів для роботи з дітьми, що мають освітні втрати; недостатні вміння для адаптації програм тощо	Програми з підвищення кваліфікації, які пропонують різні суб'єкти
	Недостатня кількість корекційних і педагогічних занять для дітей із особливими освітніми потребами	Доплати вчителям за ці заняття
	Відсутність навчально-методичних матеріалів для роботи з подоланням освітніх втрат і розривів (матеріали з ключових тем, діагностичні інструменти тощо)	Розроблення матеріалів з ключових тем, діагностичних інструментів; навчання вчителів вмінню користуватися
Залучення волонтерів, студентів, додаткових учителів для роботи з дітьми	Брак волонтерів і вчителів, які вміють та хочуть проводити такі заняття	Промоція з широкою кампанією залучення
	Відсутність моделі адміністрування таких програм	ГО та інші суб'єкти, які вже впроваджують або планують впроваджувати програми з надолуження освітніх втрат, можуть бути основою для систем та моделей, які будуть розроблені на рівні національної стратегії
Літні програми з надолуження освітніх втрат	Брак фінансів	Пошук міжнародних партнерів
	Низька мотивація учнів і вчителів	Формат таборів може зацікавити учнів

Важливо, що їхній внесок не обмежується викладанням: учасники активно організовують позакласну діяльність — від гуртків з програмування й фінансової

грамотності до кіноклубів та лідерських тренінгів — тим самим посилюючи вплив на формування потенціалу дітей.

У час війни, коли освітня система зазнає глибоких трансформацій і втрат, діяльність організації набуває ще більшої актуальності. Понад [15 000] дітей отримали академічну та психоемоційну підтримку завдяки зусиллям учасників програми. Крім того, майже [80 000] педагогів скористалися інформаційними та консультаційними ресурсами щодо підтримки ментального здоров'я в умовах війни.

Зусилля «Навчай для України» не залишилися поза увагою міжнародної спільноти — [12] світових медіа, зокрема *CNN*, *BBC*, *The Guardian*, *NPR*, *The Mirror*, *El HuffPost*, висвітлили історії учасників програми та окреслили виклики, з якими стикається українська освіта в умовах війни. Це сприяло підвищенню глобальної обізнаності щодо гуманітарної кризи та освітніх потреб українських дітей і педагогів.

У 2022/2023 навчальному році Державна служба якості освіти України здійснила дослідження щодо організації освітнього процесу в умовах війни. Результати дозволили виокремити ключові чинники, що призводять до втрат у навчальних досягненнях учнів, а також сформулювати рекомендації для державних органів, місцевих громад і шкіл задля подолання цих втрат та забезпечення якості освіти в кризових умовах.

Рекомендації для органів влади:

- забезпечити реалізацію загальнонаціональних моніторингових досліджень рівня навчальних досягнень учнів у період дії воєнного стану;
- продовжити розвиток системи освітніх вимірювань та оцінювання якості освіти;
- ініціювати створення програми компенсації освітніх втрат серед здобувачів освіти, зокрема через впровадження національної системи тьюторингу;
- посилити зусилля із забезпечення учнів сучасними цифровими засобами навчання, приділяючи особливу увагу сільським регіонам та дітям із соціально вразливих груп;

- забезпечити стабільні інвестиції у професійне зростання педагогічних працівників і надання їм необхідної підтримки;
- у співпраці з Державною службою якості освіти відновити проведення інституційних аудитів у закладах загальної середньої освіти під час воєнного стану з обов'язковим дотриманням вимог безпеки;
- створити належні умови для розроблення і впровадження діагностичних інструментів, які є невід'ємним компонентом дидактичного супроводу освітнього процесу, та передбачити їх на рівні кожної навчальної програми відповідно до положень Державного стандарту загальної середньої освіти;
- удосконалити нормативно-правову базу шляхом чіткого визначення поняття «освітні втрати».

Рекомендації для засновників закладів освіти:

- завершити процес упорядкування та оптимізації мережі закладів загальної середньої освіти в межах територіальних громад з урахуванням демографічних, географічних та безпекових чинників;
- створити необхідні передумови для відновлення очного або змішаного формату навчання, насамперед у сільських закладах освіти, шляхом облаштування належних укриттів та забезпечення безпеки учасників освітнього процесу;
- гарантувати учням із соціально вразливих категорій доступ до дистанційної освіти шляхом забезпечення їх відповідними технічними засобами та інтернет-з'єднанням;
- передбачити належне фінансування варіативної частини навчальних планів для забезпечення гнучкості та індивідуалізації освітнього процесу.

Рекомендації для закладів освіти:

- забезпечити систематичний моніторинг результатів навчання учнів із використанням ефективних діагностичних інструментів, що дозволяють своєчасно виявляти освітні втрати;
- впроваджувати адаптивне та гнучке планування освітнього процесу, яке передбачає перерозподіл навчального часу між темами або створення авторських

навчальних програм із коригуванням змісту та результатів навчання відповідно до виявлених прогалин;

- посилити роботу над формуванням методичної підтримки індивідуальної освітньої траєкторії учнів через проведення індивідуальних занять, факультативів згідно з навчальним планом або за запитами здобувачів освіти, організацію консультацій, спрямованих на усунення прогалин у знаннях, а також розробку завдань різного рівня складності для окремих учнів;

- забезпечити підтримку педагогічних працівників у питаннях підвищення кваліфікації та професійного розвитку з акцентом на методику викладання в умовах змішаного навчання;

- ефективно використовувати години варіативної частини навчального плану для впровадження індивідуальних і групових консультацій, спрямованих на подолання освітніх втрат;

- організувати діяльність пришкільних таборів (мовних, математичних, природничих тощо) та впровадити формат «навчальних канікул» для забезпечення додаткової навчальної підтримки;

- розробити комплексні стратегії адаптації освітнього процесу закладів загальної середньої освіти до умов зміни режимів навчання, забезпечивши безперервність і гнучкість навчального середовища.

Отже, сучасна система освіти України потребує комплексної, міжрівневої відповіді на численні виклики, спричинені пандемією та війною. Втрата якості освітнього процесу, зумовлена зовнішніми чинниками, вимагає впровадження національних програм з надолуження освітніх втрат, які мають бути гнучкими, адаптованими до потреб учнів і інтегрованими в загальнодержавну стратегію.

Таблиця 6

Стратегії компенсації навчальних втрат

Стратегія	Застосування	Переваги	Недоліки
Надання додаткових завдань для самостійного опрацювання	Може бути використано при незначних навчальних втратах в окремих учнів та обов'язково з покроковим дистанційним супроводом вчителя та наданням зворотного зв'язку учням	Мінімальне використання ресурсів	Низька ефективність Підходить здебільшого для учнів із сформованим умінням учитися
Індивідуальні та групові консультації та/або Навчання під час канікул	Може бути використано, коли навчальні втрати є з окремих тем в окремих учнів або у груп учнів	Безпосередня робота з вчителем Досить висока ефективність Якісний зворотний зв'язок	Ресурсозатратно Відсутність коштів на додаткову оплату вчителям. Ризик професійного вигорання вчителів при перевантаженні
Додатковий рік навчання	Може бути використано для окремих учнів зі значними навчальними втратами, що унеможливають опанування навчальної програми наступного класу	Можливість якісно опрацювати пропущений матеріал та компенсувати навчальні втрати	Збільшення часу здобуття загальної середньої освіти та додаткові державні витрати Може викликати значний стрес та психологічний дискомфорт в учня Ризик зниження мотивації в учня, пропуски занять
Адаптація календарно-тематичного планування з певного навчального предмету (уцілювання, узагальнення, перерозподіл навчального часу для додаткового вивчення	Може бути використано, коли навчальні прогалини з окремих тем (результатів навчання) виявлено у цілому класу або більшій частині класу	Можливість за короткий час компенсувати навчальні втрати у великої кількості учнів, охопити значну кількість результатів навчання	Ризик накопичення нових навчальних втрат через недостатньо якісне опрацювання нових тем (через уцілювання навчального часу)

Спільне бачення державних органів, громадських організацій, освітніх інституцій і міжнародних партнерів стало основою для розробки системи принципів, механізмів і практичних рішень, які мають забезпечити повернення дітей до якісного навчання, підтримку педагогів та відновлення цілісності освітнього середовища. Рекомендації, підготовлені за результатами фахового обговорення, охоплюють ключові аспекти діяльності органів влади, засновників

і самих закладів освіти, створюючи передумови для ефективної трансформації системи освіти в умовах кризи.

Висновки

У процесі дослідження теоретико-методологічних засад ефективності навчального процесу з географії в умовах воєнного стану ми встановили, що ключовими чинниками ефективності залишаються: організаційна культура школи, рівень лідерства, якість педагогічного складу, навчальне середовище, мотивація учнів та доступ до ресурсів. Аналіз наукових джерел показав, що саме в умовах кризової ситуації ефективність освітнього процесу залежить від здатності системи швидко адаптуватися до нових умов. У шкільній географії, яка формує просторове мислення та критичне ставлення до навколишніх подій, ефективність значною мірою пов'язана з використанням інтерактивних засобів, актуалізацією змісту та гнучкістю методик.

У ході вивчення організації викладання географії у ЗЗСО в умовах війни ми з'ясували, що навчання відбувається в дистанційному, очному або змішаному форматі, залежно від безпекової ситуації. У досліджуваних школах (відповідно до зібраної інформації) активно використовуються сервіси Google Meet, Zoom, Всеукраїнська школа онлайн, а також віртуальні карти, онлайн-вікторини, тести й симуляції. Водночас наявні труднощі: перерви в освітньому процесі через повітряні тривоги, відсутність стабільного інтернету, психологічна напруга учнів і педагогів.

Щодо механізмів адаптації до умов військових дій, ми зафіксували активне впровадження цифрових освітніх рішень, підтримку МОН та міжнародних організацій у вигляді платформ (Learning Passport, Prosvita, «Навчання без меж»), онлайн-розкладів і програм підвищення кваліфікації для вчителів. Вчителі з досліджуваних закладів активно опановують цифрову грамотність, використовують електронні журнали, ресурси для самостійної роботи учнів, а також застосовують практики психологічної підтримки. Виявлено позитивний ефект від інтеграції асинхронного навчання, що забезпечує гнучкість і доступність освіти для переміщених учнів.

У процесі дослідження навчальних втрат і соціальних викликів, виявлено суттєве зниження навчальної мотивації, фрагментарність знань, особливо серед учнів із родин ВПО та тих, що проживають у зонах бойових дій. Частина

школярів змушена навчатися в укриттях, що знижує якість освітнього процесу. Педагоги наголошують на високому рівні емоційного виснаження як серед учнів, так і вчителів. Одним із викликів є також нерівний доступ до техніки та інтернету, через що близько 20% учнів не мають повноцінного доступу до онлайн-навчання. Водночас система демонструє здатність до мобілізації завдяки впровадженню програм підтримки та компенсацій навчальних втрат.

У ході нашого дослідження було встановлено, що воєнний стан справив як деструктивний, так і стимулюючий вплив на географічну освіту в закладах загальної середньої освіти. Серед негативних чинників зафіксовано часті перерви в навчанні через повітряні тривоги, евакуацію, нестачу інтернету або електроенергії, що призводило до порушення цілісності навчального процесу, фрагментарності засвоєння знань та втрати навчальної мотивації в частини учнів. Особливо вразливими виявилися учні, які вимушено змінили місце проживання, а також ті, хто перебуває в умовах обмеженого технічного забезпечення. Водночас географічна освіта проявила і свої сильні сторони. Завдяки актуальності змісту предмета — темам, пов'язаним з міграцією, природними ресурсами, воєнними конфліктами, екологічними загрозами — географія стала майданчиком для осмислення реальних подій. Учителі інтегрували в уроки поточну інформацію, аналізували новини, використовували карти та геоаналітику. Це підвищило інтерес учнів і сприяло розвитку критичного мислення, громадянської свідомості та просторової уяви.

На основі проведеного аналізу були сформульовані практичні рекомендації: забезпечити стабільний доступ до навчальних матеріалів у цифровому форматі; удосконалити підготовку вчителів до кризового викладання; передбачити адаптивні навчальні програми для ВПО; впроваджувати інтерактивні методи, пов'язані з воєнною географією та актуальними глобальними проблемами; здійснювати моніторинг навчальних втрат і проводити коригувальні заняття; зміцнювати психологічну підтримку в освітньому середовищі. Наголос робиться на необхідності поєднання інновацій і підтримки як ключових стратегій збереження ефективності географічної освіти в умовах війни.

Список використаних джерел

1. Баженов, Є., Єресько, О., & Рогова, В. (2022). Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність. За заг. ред. С. Шкарлета. Київ: Букрек.
2. Бичко, Г., & Терещенко, В. (2023). Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання. Наукова консультантка: Т. Вакуленко. Київ.
3. Державна служба якості освіти України. (2024). Освіта під час війни: результати опитування. https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zvit_Osvita-pid-chas-viyni-opituvannya_2024.pdf
4. Захарін, С., Шкарлет, С., Пижов, О. та ін. (2022). Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. За заг. ред. С. Шкарлета. Київ: МОН України.
5. Міністерство освіти і науки України. (н.д.). Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. <https://mon.gov.ua/>
6. Міністерство освіти і науки України. (2022). Методичні рекомендації з організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. <https://mon.gov.ua>
7. Міністерство освіти і науки України. (2022, березень 29). Наказ щодо психологічної підтримки учнів у закладах загальної середньої освіти.
8. Міністерство освіти і науки України. (2023, вересень). Методичні рекомендації для вчителів географії на 2023–2024 н. р. <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/metodichni%20recommendazii/2023/09/12/IMR.2023-2024.Pryrodn.osv.haluz.12.09.2023-1.pdf>
9. Перехідна книга Міністерства освіти і науки України. (2023). Київ: МОН України. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2023/03/21/Transition.book.2023.pdf>
10. Подорожна, А. О. (2017). Інтегрування кейс-технологій в курс дистанційного навчання англійській мові майбутніх інженерів-педагогів. *Scientific Journal Virtus*, (19), 93–96.
11. Стріха, М., & Ільченко, М. (2017). Інноваційні розробки університетів і наукових установ МОН України. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України.

12. Топузов, О., & Данко, А. (2023). Система освітнього партнерства закладу загальної середньої освіти в умовах війни. *Український педагогічний журнал*, (3), 5–12.
13. Чикалова, М., & Юхно, Н. (2023). Особливості освітнього процесу в умовах повномасштабних бойових дій. *Український педагогічний журнал*, (3), 13–22. <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/673/702>
14. Ничкало, Н., Овчарук, О., Гордієнко, В., Іванюк, І. (2024). *Українська освіта у полум'ї війни: монографія*. Київ: Юрка Любченка.
15. Ukraine World. (н.д.). *Чи може освіта пережити війну? Вивчення досвіду України*. <https://ukraineworld.org/en/articles/analysis/education-war>
16. Bosker, R. J., Creemers, B. P., & Scheerens, J. (1994). Alternative models of school effectiveness put to the test. *International Journal of Educational Research*, 21, 159–180.
17. Burusic, J., Babarović, T., & Velić, M. (2016). School effectiveness: An overview of conceptual, methodological and empirical foundations. In *School Effectiveness and Educational Management* (pp. 5–26). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-29880-1_2
18. Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to Coronavirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), i–vi. <https://www.asianjde.com/ojs/index.php/AsianJDE/article/download/447/297>
19. Day, C., Sammons, P., & Gorgen, K. (2020). *Successful school leadership*. Education Development Trust; University of Nottingham; University of Oxford, Department of Education.
20. Levine, D. U., & Lezotte, L. W. (1990). *Unusually effective schools: A review and analysis of research and practice*. Madison, WI: The National Center for Effective Schools Research and Development.
21. Malchykova, D., Baysha, K., Pylypenko, I., & Lozova, L. (2022). Technologies of synchronous and asynchronous learning in the practice of distance teaching of geographical disciplines. In *9th SWS International Scientific Conference*

on Social Sciences ISCSSL 2022: Conference Proceedings (Vol. 9, No. 1, pp. 757–764).
<https://doi.org/10.35603/sws.iscss.2022/s08.089>

22. Marzano, R. (2003). *Schools That Work: Research-Based Strategies for Increasing Student Achievement*. Alexandria, VA: ASCD.

23. Mishra, L., Gupta, T., & Shree, A. (2020). Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic. *International Journal of Educational Research Open*, 1, 100012.
<https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100012>

24. Purkey, S. C., & Smith, M. S. (1985). School reform: The district policy implications of the effective schools literature. *Elementary School Journal*, 85(3), 354–389.

25. Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P., Guardia, L., & Koole, M. (2020). Online university teaching during and after the Covid-19 crisis: Refocusing teacher presence and learning activity. *Postdigital Science and Education*, 2(3), 923–945.
<https://doi.org/10.1007/s42438-020-00155-y>

26. Sarros, J., Cooper, B., & Santora, J. (2008). Building a climate for innovation through transformational leadership and organizational culture. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 15(2), 145–158.

27. Schein, E. H. (2004). *Organizational Culture and Leadership* (3rd ed.). San Francisco: Jossey-Bass.

28. Scheerens, J. (2015). School effectiveness research. In J. D. Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd ed., pp. 80–85). Elsevier.

29. Scheerens, J., Glas, C. A. W., Thomas, S. M., & Thomas, D. S. (2003). *Educational Evaluation, Assessment, and Monitoring: A Systemic Approach*. Taylor & Francis.

30. Sammons, P., & Bakkum, L. (2011). Effective schools, equity and teacher efficacy: A review of the literature. *Profesorado, Revista de Currículum y Formación del Profesorado*, 15, 9–26.

31. Teodorović, J. (2009). School effectiveness: Literature review. *Zbornik Instituta za Pedagoška Istraživanja*, 41, 7–24. <https://doi.org/10.2298/ZIPI0941007T>

32. Townsend, T. (Ed.). (2007). *International Handbook of School Effectiveness and Improvement* (Vol. 17). Springer.

ДОДАТКИ

Додаток А

Річна контрольна робота
з географії
для учнів 8 класу

І рівень

Виберіть правильну відповідь.

1. В умовах надмірного зволоження під мішаними лісами переважно формуються ґрунти:
  - А) сірі лісові;
  - Б) дерново-підзолисті;
  - В) чорноземи;
  - Г) коричневі.
2. За походженням бувають: карстові, вулканічні, завальні, лиманні, льодовикові, заплавні, стариці, лиманні і сиваші – це...
  - А) річки;
  - Б) озера;
  - В) підземні води;
  - Г) водосховища.
3. Укажіть важливу промислову рибу Азовського моря.
  - А) бички;
  - Б) тунець;
  - В) горбуша ;
  - Г) минтай.

II рівень

4. Частина степової зони України розташована в межах:

А) Подільської височини;	Б) Волинської височини;
В) Поліської низовини;	Г) Причорноморської низовини.
5. Вирівняні поверхні хребтів у Карпатах називають:

А) полонинами;	В) бескидами;
Б) верховинами;	Г) перевалами.
6. На фрагменті контурної карти стрілкою позначено протоку:

А) Арабатську;	
Б) Керченську;	
В) Ягорлицьку;	

Г) Феодосійську.

III рівень

7. Установіть відповідність між типами ґрунтів та , їх характерними особливостями.

1	Дерново-підзолисті	А	Утворились на сухих степових ділянках в умовах недостатньої зволоженості і бідної рослинності. Вони мають незначний вміст гумусу – 3 %. Для отримання високих врожаїв ці ґрунти потребують додаткового зволоження.
2	Солонці	Б	Їх родючість невисока через значну кислотність надмірне зволоження. Сформувались в зоні мішаних лісів.
3	Чорноземи	В	Малородючі ґрунти, в яких простежується горизонт із значним вмістом солей по всій товщі. Для вирощування рослин потребують промивання і гіпсування.
4	Каштанові	Г	Ці ґрунти вкривають майже 65 % території України, є її національним багатством. Це найродючіші ґрунти. Відзначаються вмістом гумусу від 4-6 %.

8. Установіть відповідність між річками України та їх притоками.

1	Дніпро	А	Ігул, Синюха
2	Південний Буг	Б	Прут, Сірет, Тиса, Черемош
3	Дністер	В	Прип'ять, Десна, Тетерів, Самара
4	Дунай	Г	Мурафа, Збруч,Смотрич

9. Установіть відповідність між національними заповідниками та місцем їх розташування.

1	Крим	А	Карпатський біосферний заповідник
2	Зона мішаних лісів	Б	Біосферний заповідник Асканія Нова
3	Зона степу	В	Ялтинський гірсько-лісовий заповідник
4	Карпати	Г	Заповідник «Медобори»

IV рівень

10. Установіть відповідність між ступенем екологічного забруднення по містах України.

1	Одеса	А	Катастрофічні
2	Запоріжжя	Б	Погіршені
3	Ужгород	В	Напружені
4	Чорнобиль	Г	Помірно сприятливі

11. Обчисліть природний приріст областей

(на 1000 осіб наявного населення), користуючись таблицею.

НАЗВА	ЗАГАЛЬНІ КОЕФІЦІЄНТИ	
	народжуваності	смертності
Волинська область	14,1	13,2
Кіровоградська область	10,8	17,0

12. Установіть відповідність між поняттями і їх визначенням.

1	Міграція	А	Це природоохоронні, рекреаційні та науково-дослідні установи. Вони створені для збереження і відтворення природних комплексів і мають особливу цінність для відпочинку людей.
2	Безробіття	Б	Корінне населення України
3	Національні природні парки	В	Складне соціально- економічне явище, за якого частина економічно активного населення не має роботи і заробітку
4	Українці	Г	Переміщення людей по території

Додаток Б

Річна контрольна робота

Учня (учениці) 10 - А класу

Варіант I

I рівень. Виберіть одну правильну відповідь

1. Укажіть характерну рису транспорту Африки.

А більшість зовнішніх перевезень здійснює морський транспорт

Б функціонує розгалужена мережа магістральних трубопроводів на всій території континенту

В основні вантажопотоки забезпечують трансконтинентальні залізниці

Г найбільша щільність мережі автомобільних шляхів - у центральній частині материка

2. Для якої країни характерна вказана структура експорту: туристичні послуги, фрукти, вино, сир, пшениця, автомобілі, літаки, сталь, хімікати, ювелірні вироби, шовк?

А Франції

Б Канади

В Швейцарії

Г Ірану

3. Австралія характеризується

А високою густотою населення.
розвитку.

Б високим показником людського

В високою забезпеченістю трудовими ресурсами.

Г високим природним приростом населення.

4. Високу концентрацію в країнах Південно-Східної Азії підприємств, що виробляють побутову електротехніку, можна пояснити, оцінюючи

А рівень розвитку чорної та кольорової металургії.

Б кваліфікацію, кількість і вартість робочої сили.

В обсяги державного фінансування науково-дослідних робіт.

Г можливості комбінування з виробництвами легкої промисловості.

5. Одним з основних шляхів здійснення регіональної політики в країнах світу є залучення інвестицій з більш розвинених регіонів країни в менш розвинені. Укажіть основний географічний напрямок сучасної регіональної інвестиційної політики Канади.

6. Порівняйте місце Німеччини та України в міжнародному поділі праці. Визначте вид діяльності, для розвитку якого в Україні доцільно використати сучасні технології з Німеччини та досвід їхнього впровадження в цій країні.

А освоєння родовищ нафти на шельфі Чорного й Азовського морів

Б проектування й будівництво потужних гідроелектростанцій у високогірних районах

В закриття нерентабельних вугільних шахт і розвиток альтернативної енергетики

Г спорудження зрошувальних каналів і створення спеціалізованої зони поливного землеробства

II рівень.

7. Визначте країну за особливістю розташування промислового виробництва.

1	домінування західних районів у структурі промислового виробництва	А	Італія
2	зосередження важкої промисловості на північному сході країни.	Б	Білорусь
3	розташування 3/4 потужностей обробної промисловості в південно-східній частині країни	В	Індія
4	висока концентрація промислового виробництва на півночі країни	Г	Австралія
		Д	Німеччина

8. Установіть відповідність між характерною рисою економіки Сполучених Штатів Америки та її проявом.

1	постіндустріальна структура економіки	А	серед 500 найбільших ТНК світу майже половині - американські
2	висока концентрація виробництва й капіталу	Б	світова першість за чисельністю наукового та інженерного персоналу
3	істотні внутрішні відмінності в розташуванні виробництва	В	тваринницькі ферми - переважно вузькоспеціалізовані підприємства
4	розвиток бізнесу та встановлення міського способу життя в передмістях і за межами агломерацій	Г	Атлантичне узбережжя - це 2 % площі країни та понад 20 % виробленої в країні промислової продукції
		Д	власний автомобіль - американська реальність, традиція, елемент престижу

Виберіть три правильних відповіді

9. Чому країни Африки, спеціалізуючись на виробництві сільськогосподарської продукції, не спроможні забезпечити себе продовольством?

- 1у більшості країн переважають ґрунти з низькою родючістю   2агрокліматичні ресурси недостатні для вирощування продовольчих культур   3урбанізація спричинила дефіцит робочої сили в сільській місцевості
- 4зберігається низький рівень продуктивності праці в сільському господарстві   5сільське господарство має інтенсивний характер розвитку   6чисельність населення збільшується швидше, ніж зростає виробництво продовольства   7товарне сільське господарство набуло переважно монокультурного характеру

III рівень.

- 10. Позначте на контурній карті:** 1. Унітарна держава, у складі якої є автономні утворення, зокрема Країна Басків; 2. Цю країну образно називають «країною тюльпанів»; 3. Острівна держава, найбільший у світі експортер чаю; 4. Найбільша за площею держава світу, яка не має виходу до Світового океану; 5. Найбільша за площею держава Меланезії; 6. Острівна держава, яка займає західну частину однойменного острова, найбідніша країна Америки.

IV рівень. Дайте розгорнуту відповідь на запитання.

11. Порівняйте особливості ресурсозабезпеченості та спеціалізації субрегіонів Африки?

- ☐ А) АЕС
☐ В) ГЕС

- ☐ Б) ТЕС
☐ Г) Альтернативні

Питання №8

Назвіть міжнародну організацію, яка контролює світовий нафтовидобуток та експорт товару.

- ☐ А) НАФТА
☐ В) АСЕАН

- ☐ Б) ОПЕК
☐ Г) ФКЕГ

Питання №9

Ланцюг доданої вартості виробництва алюмінію складається з таких стадій: _____ ---- транспортування руд ----- _____ ---- транспорт сировини ----- виробництво _____ ---- споживання готової продукції.

Питання №10

Документ, що видається винахідникові і засвічує його авторство, а також надає йому монопольне право на використання нововведення протягом певного часу на території певної країни - це.....

Ваша відповідь:

Питання №11

Сучасна форма міжнародного поділу праці в рамках ТНК, яка включає всі бізнес-процеси, що мають бути використані від моменту отримання замовлення від споживача до постачання кінцевого продукту.

Ваша відповідь:

Питання №12

Визначте різновид застосованої геополітичної сили, наведений у прикладі.

" Після розпаду СРСР Чорноморський флот перейшов під контроль України на основі територіальної незалежності. Але частина офіцерів флоту, підтримана владою РФ, збунтувалася проти української влади. Внаслідок державних перемовин флот перейшов під майже повну (82%) владу Росії. Ще тоді росіяни відмовилися покинути Севастополь, мріючи про його передачу Росії"

- ☐ А) мілітарна
☐ В) м'яка (смарт -сила)

- ☐ Б) економічна
☐ Г) гібридна (змішана)

Питання №13

" У 2016 році ДП " Антонов" презентувало новий український легкий транспортний літак Ан-132, створений завдяки співпраці українських та західних компаній. Двигуни закуповували в Канаді, авіоніку - у США, гвинтову систему - у Великій Британії, штурвали і система життєзабезпечення - у Франції, а системи кондиціонування - в Німеччині. Основна частина корпусу, шасі літака виготовлені на підприємстві ДП " Антонов", там само проведені роботи зі складання. Також на Ан-132 встановлено обладнання інших українських виробників, зокрема система управління, паливні системи та система відеоспостереження літака."

Ваша відповідь: